

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

«На правах рукопису»
УДК _____

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Кутуєв П. В.
«__» _____ 20__ р.

Магістерська дисертація

**на здобуття ступеня магістра
зі спеціальності 054 «Соціологія»**

**на тему: «Чинники зміни мовних практик студентів на прикладі закладів
вищої освіти м. Києва»**

Виконала:

студентка II курсу, групи СЛ-61м
Микитюк Наталія Віталіївна

Керівник:

Викладач кафедри соціології
Дукач Ю. О.

Рецензент:

Доцент, кандидат філософських наук
Архипова Є.О.

Засвідчую, що у цій магістерській дисертації
немає запозичень з праць інших авторів без
відповідних посилань.

Студентка _____

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології

Рівень вищої освіти - другий (магістерський) за освітньо-науковою програмою
Спеціальність (спеціалізація) - 054 «Соціологія» («Соціологія модернізації та науково-технічного розвитку»)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ П. В. Кутуєв
«__» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ
на магістерську дисертацію студентці
Микитюк Наталії

1. Тема дисертації **«Чинники зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва»**, науковий керівник дисертації Дукач Юлія Олександрівна, викладач кафедри соціології, затверджені наказом по університету від «07» листопада 2018 р. № 4101-с
2. Термін подання студентом дисертації - 7 грудня 2018 року.
3. Об'єкт дослідження - мовні практики студентів вищих навчальних закладів.
4. Предмет дослідження - чинники, що впливають на зміни мовних практик студентів вищих навчальних закладів.
5. Перелік завдань, які потрібно розробити:
 - Виявити передумови зміни мовних практик у студентів;
 - Проаналізувати основні теоретико-методологічні засади дослідження мови в соціології;
 - Виділити основні аспекти дослідження мовної ситуації в Україні;

- Проаналізувати основні напрями дослідження мовної динаміки;
 - З'ясувати, які заходи сприятимуть вирішенню мовного питання в Україні;
 - Виявити чинники зміни мовних практик студентів вищих навчальних закладів.
6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу - 1 додаток.
 7. Орієнтовний перелік публікацій —
 8. Дата видачі завдання: лютий 2018 р.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів магістерської дисертації	Примітка
1.	Визначення напрямку дослідження	Вересень 2016р.	«Виконано»
2.	Формування джерельної бази	Жовтень - листопад 2016р.	«Виконано»
3.	Складання розгорнутого плану	Листопад - грудень 2016р.	«Виконано»
4.	Підготовка першого розділу: Теоретико-методологічні засади дослідження мови в соціології	Січень - травень 2017	«Виконано»
5.	Підготовка другого розділу: Аспекти дослідження мовної ситуації в Україні	Червень-грудень 2017 р.	«Виконано»
6.	Підготовка третього розділу: Емпіричний аналіз чинників зміни мовних практик студентів	Січень - вересень 2018 р.	«Відрахована наказом №1345-с від 21.05.2018р. як така, що повністю виконала теоретичний курс

			навчання, але не подала магістерську дисертацію до захисту»
7.	Оформлення бібліографічного апарату	Жовтень- листопад 2018	«Поновлена та допущена до повторної атестації наказом № 4334-с від 11.12.2018р.»
8.	Підготовка автореферату	Грудень 2018р.	«Виконано»

Студент

Науковий керівник дисертації

Микитюк Н. В.

Дукач Ю. О.

РЕФЕРАТ

Микитюк Н. Чинники зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва. — На правах рукопису.

Магістерська дисертація за спеціальністю 054 – Соціологія. – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2018. – 77 с., 7 іл., 4 табл, список джерел з 55 найменувань, 1 додаток.

Дисертація присвячена такій проблемі як недостатній рівень розробленості емпіричних досліджень щодо чинників зміни мовних практик студентів. В роботі розглянуто та проаналізовано основні теоретико-методологічні засади дослідження мови в соціології. Виявлено основні аспекти дослідження мовної ситуації в Україні, надано рекомендації щодо вирішення мовного питання. Проаналізовано основні напрями дослідження мовної динаміки. З'ясовано, які заходи сприятимуть вирішенню мовного питання в Україні. Розроблено методологію та проведено пілотажне соціологічне дослідження чинників зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва та виявлено причини переходу на іншу мову спілкування в різних ситуаціях.

Ключові слова: соціолінгвістика, теорія комунікаційної дії, мовна ситуація, білінгвізм, студентство, чинники зміни мовних практик.

SUMMARY

Mykytiuk N. The Factors of Students' Linguistic Practices on the Example of the Higher Education Institutions of Kyiv. - On the rights of the manuscript.

Master's dissertation on the specialty 054 - Sociology. - National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky",

Department of Sociology. - Kyiv, 2018. - 77 p., 7 fig., 4 tables, 55 sources, 1 appendix.

The dissertation is devoted to such a problem as insufficient level of elaboration of empirical researches on the factors of changing the language practices of students. In the paper, the main theoretical and methodological principles of the study of language in sociology are considered and analyzed. The main aspects of the study of the linguistic situation in Ukraine are revealed, recommendations for the solution of the language issue are given. The main directions of the study of language dynamics are analyzed. It is determined which measures will contribute to solving the linguistic issue in Ukraine. A methodology was developed and an aerobic sociological study of the factors influencing the students' linguistic practices on the example of higher education institutions of Kyiv was conducted and the reasons for switching to another language of communication in different situations were identified.

Key words: sociolinguistics, theory of communication action, linguistic situation, bilingualism, students, factors of changes in language practices.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ В СОЦІОЛОГІЇ.....	11
1.1. Історія дослідження мови в соціології	11
1.2. Соціолінгвістика: предмет, історія виникнення, основні напрями..	21
Висновки до першого розділу	32
РОЗДІЛ 2. АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	34
2.1. Основні методи дослідження мовної динаміки	34
2.2. Стан мовної ситуації в Україні в роки незалежності	39
2.3 Український соціум про шляхи вирішення мовного питання	45
Висновки до другого розділу	50
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ЗМІНИ МОВНИХ ПРАКТИК СТУДЕНТІВ	52
3.1. Методичні особливості дослідження: чинники зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва	52
3.2 Способи визначення чинників зміни мовних практик на прикладі вищих навчальних закладів м. Києва	57
Висновки до третього розділу	63
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	73

ВСТУП

Актуальність. Проблема мовної ситуації є об'єктом вивчення не тільки вчених-гуманітаріїв, а й громадськості і правлячих кіл. Загальний науковий і практичний інтерес до цього явища обумовлений необхідністю вирішення актуальних соціолінгвістичних проблем та проблем свідомого регулювання мовної ситуації.

Без багатостороннього і комплексного вивчення мовної ситуації важко пізнати всю складність реального мовного життя людських спільнот, особливо поліетнічних, в яких мови ніколи не функціонують ізольовано один від одного, але завжди взаємозумовлені і взаємопов'язані в складні і багатовимірні макросистеми.

Питання мовної політики і мовної ситуації виникають на будь-якому етапі розвитку суспільства при взаємодії двох або більше народів (різномовних колективів), коли постає проблема вибору засобів комунікації для взаєморозуміння і облаштування суспільного життя і коли присутнє прагнення користуватися в будь-якій ситуації своєю рідною мовою.

Так, за даними соціологічного дослідження, яке провів у березні 2017 Центр Разумкова, 68% громадян в Україні вважають рідною мовою українську. Проте, поза домом розмовляють винятково або переважно українською мовою лише 53% респондентів. 14% опитаних вважають рідною мовою російську, 17% – і українську, і російську однаковою мірою, 0,7% – інші мови. Тому вивчення мовного питання в Україні набуває актуальності все більше.

Тому лише правильна мовна політика і заходи по влаштуванню мовного життя, що враховують як мовні права окремої особистості, так і всього народу, повинні сприяти мирному співіснуванню народів всередині багатонаціональної держави, збереженню і розвитку національних культур і мов, лінгвістичного і культурного розмаїття в світі. Дана проблема є особливо актуальною в сучасному багатополлярному світі в умовах глибоких соціальних змін після подій 2014 року в Україні.

Аналізуючи повсякденне життя, ми спостерігаємо за тим, що залежно від ситуацій доводиться змінювати мову спілкування. Розуміючи той факт, що молодь виступає агентами соціальних змін та найпрогресивнішою соціальною групою в суспільстві, є доречним вивчення чинників зміни мовних практик студентів, адже вступаючи до університетів, вони проходять вторинну соціалізацію і часто мусять засвоювати нові соціальні практики, до яких належать і мовні.

Актуальність теми дослідження полягає в необхідності наукового осмислення мовної ситуації в синхронічному та діахронічному розрізі, виявлення мовної поведінки та зміни мовних практик різних соціальних верств і груп населення.

Важливим представляється теоретичне і наукове осмислення мовних практик об'єкта соціологічного аналізу та чинників, що впливають на зміни мовних практик. Актуальність і необхідність дослідження зазначеного кола проблем визначили характер і зміст цієї роботи.

Тому вивчення даних чинників є актуальним на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Об'єкт: мовні практики студентів вищих навчальних закладів.

Предмет: чинники, що впливають на зміни мовних практик студентів вищих навчальних закладів.

Мета: виявити основні чинники, що впливають на зміну мовних практик у студентів.

Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання:**

- 1) Виявити передумови зміни мовних практик у студентів;
- 2) Проаналізувати основні теоретико-методологічні засади дослідження мови в соціології;
- 3) Виділити основні аспекти дослідження мовної ситуації в Україні;

- 4) Проаналізувати основні напрями дослідження мовної динаміки;
- 5) З'ясувати, які заходи сприятимуть вирішенню мовного питання в Україні;
- 6) Виявити чинники зміни мовних практик студентів вищих навчальних закладів.

Наукова проблема – недостатній рівень розробленості емпіричних досліджень щодо чинників зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва.

Методи дослідження. У ході дослідження використовувалися ряд загально наукових та спеціальних методів:

- Поглиблений аналіз різних теоретичних джерел, пов'язаних з вивченням історії дослідження мови в соціології, соціолінгвістики, дослідження мовного питання в Україні.
- Узагальнення практичного та теоретичного досвіду шляхом синтезу різних підходів до визначення чинників зміни мовних практик студентів.
- Онлайн-опитування, а саме анкетування як метод збору соціологічних даних та їх аналіз задля виявлення чинників зміни мовних практик студентів.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження та складається із вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків та рекомендацій, додатків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ В СОЦІОЛОГІЇ

1.1. Історія дослідження мови в соціології

Даний розділ варто почати з того, яким явищем вважати мову. Це явище біологічне, психологічне чи соціальне? На ці питання наука давала різні відповіді. Теоретичні погляди науковців стосовно природи мови змінювалися під впливом розвитку науки на різних етапах, а також від кількості нагромадженого лінгвістичного матеріалу та способів інтерпретації цього матеріалу. Проте, сьогодні майже не залишилось нікого з науковців, хто б вважав, що мова це біологічне явище, сьогодні основна думка в науці, що мова є соціальним явищем.

В соціології з'явився напрямок досліджень, який представляє мову як суспільне явище, тобто підкреслює соціальний характер мови. Попередником даного напрямку вважається американський мовознавець В. Д. Вітні (Уітні). Він говорив, що мова – це суспільний витвір, на який індивід може впливати залежно від того, яку роль він виконує у суспільстві.

Наступним, хто займався цим напрямком досліджень був Фердинанд де Соссюр. Він спирався на соціологічну теорію французького соціолога Е. Дюркгейма (1858–1917), і провів розрізнення між мовою (*langue*) як суспільною стороною мови і мовленням (*parole*) як її індивідуальною стороною.

Далі в даному руслі працював Антуан Мейє, який був учнем Ф. де Соссюра і продовжував вивчати мову із соціологічної точки зору. Він вважав, необхідно вивчати зв'язки між суспільними фактами мови, які виражаються в суспільній та територіальній диференціації. Про суспільний характер мови також у своїх працях говорив французький мовознавець Ж. Вандрієс (1875–1960) [2].

Дж. Фішман запропонував соціологічний підхід, який полягав у виборі мови для різних ситуацій спілкування. Про це він пише у своїй статті «Зв'язок

мікро- і макросоціолінгвістів у вивченні того, хто з ким і де якою мовою розмовляє». Фішман вводить термін «domain» (домейн) – сферу домінування – сукупність прикмет, таких як місце, тема, учасники комунікації, деякий інституціоналізований контекст, у якому одному мовному варіанту надається перевага над іншим. Приклади досліджень експериментальних праць, присвячених диглосії, підтвердили застосування більш або менш престижного варіанта мови, який залежить від певного перебування в «статусному» домейні (релігія, освіта, робота) або «інтимному» домейні (сім'я, друзі). Проте, для того щоб позначити обрання одного варіанта мови спілкування як престижну силу, яка поєднує різні соціальні групи і класи, Дж. Фішман вводить термін «мовна лояльність», для того, щоб члени однієї сім'ї могли зберігати свої «говірки».

В середині XIX ст. вчені дійшли до розуміння мови як суспільного явища. Першим із таких вчених був Якоб Грімм. Він говорив, що «мова за своїм походженням і розвитком – це людське надбання, витворене цілком природним чином» [57]. Ще один мовознавець, який став основоположником психологізму в мовознавстві, Вільгельм фон Гумбольдт говорив, що мова здатна розвиватись тільки в суспільстві, і людина може розуміти себе настільки, наскільки це встановлено досвідом, і що її слова будуть зрозумілі іншим.

Дослідження соціальних аспектів мови має тривалу лінгвістичну традицію. Ще в 20-ті роки минулого століття Е. Сепір, зауважуючи, що мова — це передусім продукт соціального та культурного розвитку, наголошував: «Мовознавство краще за всі інші соціальні науки демонструє можливість справді наукового дослідження суспільства» [56]. Багато завдань, сформульованих на етапі становлення соціолінгвістики як нової мовознавчої дисципліни, не втрачають актуальності й сьогодні. Серед них — дослідження мовної поведінки людини як члена певної соціальної групи.

Класики соціології не розглядали мову як таку, але займались проблематикою комунікацій, в яких інструментом виступала саме мова. Отож

варто заглибитись в теорію комунікацій, для того, щоб знайти зв'язок комунікацій із мовним аспектом.

Засновник соціологічної науки, О. Конт, писав про мову поряд з такими областями людського життя, як релігія, власність, сім'я, розподіл праці. Мова у Конта є проекцією на суспільство розуму, подібно до того, як власність є проекцією діяльності. Прогресуючи, проходячи послідовно стадії розвитку, розум відкладається в мові суспільства. Воно, в свою чергу, може прогресувати, так як може користуватися досягненнями предків. Мова є засобом забезпечення наступності знань. Отримуючи його, ми отримуємо культуру в кількісному розумінні – як конкретний рівень розвитку цивілізації, і в якісному – як особливості культури нашого народу.

Дуже важливе для вивчення мови в соціальному контексті ім'я Еміля Дюркгейма. Мова розглядається ним у контексті теорії соціальних фактів і соціальних уявлень. Мова, по Дюркгейму, висловлює те, яким чином об'єкти представлені в досвіді групи. Поняття, які фіксують об'єкти досвіду, - є колективні уявлення. З мовою ми отримуємо систему понять і успадковуємо багатовіковий досвід, який міститься в класифікаціях, вироблених нашою групою [23]. Звичайно, тут дуже тонка грань, яка відділяє цю проблематику від антропологічної. Але тонка вона і в інших визнаних областях соціологічного вивчення, наприклад, в соціології знання, культури, мистецтва, духовного життя, політики [3]. В рамках теорії символічного інтеракціонізму мова, поперше, знову обговорюється в антропологічному контексті. Дж. Г. Мід відводить їй велику роль в процесі виникнення свідомості (через затримку реакції на жест); в розвитку абстрактного мислення і культури як його результату (мовний знак є найважливішим в ряду значущих символів, так як максимально звільнений від ситуативного контексту і дозволяє уникнути ситуації «тут і зараз») [1]. По-друге, мова розглядається як ланка в ланцюзі соціальної взаємодії: люди, реагуючи на дії інших, інтерпретують їх - надають їм значення, за допомогою застосування відповідних концептів. «Інтеракція

людей опосередковується використанням символів, їх інтерпретацією або наданням значення діям іншого» [10]. По-третє, прийняття різних ролей в процесі соціалізації опосередковано мовними знаками, які структурують соціальний досвід суб'єкта і його ідентичність.

Ще в 20-ті роки ХХ століття з'явилося поняття масової комунікації. Заведено вважати, що першим дослідником у цій сфері став основоположник розуміючої соціології німецький соціолог Макс Вебер. Він розвивав ідею, що потрібно вивчати та аналізувати пресу в аспекті соціології, що спрямована на різні соціальні структури суспільства. Напрямок, що вже утвердився під назвою розуміючої соціології, стверджує, що основним результатом комунікації є взаємне розуміння.

Учені, що представляли символічний інтеракціонізм були переконані, що в підсумку міжособистісної взаємодії виникає соціальна структура, а процес формування комунікативних форм становить собою соціальний розвиток. Чарльз Кулі у 1909 році дав визначення комунікації як засобу актуалізації думки людей.

У соціолога Джорджа Герберта Міда головним поняттям є міжіндивідуальна взаємодія. На початку 30-х років Мід визначав, що під час взаємодії з іншими індивідами, індивід бере на себе роль співрозмовника, і в результаті накопичений досвід стає доступним і загальновідомим. Учений вважає, що сукупність процесів взаємодії конструє суспільство та соціального індивіда одночасно.

Автором теорії комунікативної дії є німецький філософ і соціолог Юрген Габермас. Його теорія спрямована саме на розуміння соціальної реальності. Згідно цієї теорії, комунікативна модель налаштована на перегляд і оновлення класичного поняття раціональності, а також на визначення критичної оцінки соціального устрою. У 1981 році вийшла в світ праця вченого «Теорія комунікативної дії».

Звернення до проблематики мови і феномену моралі багато в чому було спровоковано, як зізнається сам мислитель, особистим досвідом «збою комунікації», після операції на піднебінні, перенесеної у шкільному віці, за якою послідувало виключення з кола підлітків і «посередницького світу символів, котрі не можна помацати як предмети» [45] і важко промовляти. Проблематизація ситуації мовлення і способів досягнення взаєморозуміння в ході комунікації стала приводом для рефлексії.

Теорія комунікативної дії є результатом пошуку тих основ, які здатні забезпечити взаєморозуміння та інтеграцію соціальних суб'єктів. Концепція ж публічної сфери, будучи закономірним результатом цього пошуку, втілює в собі ідеально-типову модель взаємодії, в ході якої встановлюється «мораль рівної поваги» [45], і можливі проблематизація та зміна тих структур соціального світу, які дають збій.

Вплив концепції соціальної дії Макса Вебера простежується в логіці структурно-функціонального аналізу Толкотта Парсонса. Парсонс визначає суспільство як «соціальну систему дії» [35], в якій центральне місце займає мотивована поведінка людини. «Елементарна дія» [34] включає в себе дійову особу, мету, ситуацію (умови і засоби), нормативну орієнтацію і прийняття рішення.

Нормативна орієнтація в наступних роботах Парсонса [33, 35] зв'язується з узагальненими символічними системами, перш за все з мовою і культурними кодами. Категорія «нормативна орієнтація» розпадається на ціннісну і мотиваційну. В останній Парсонс виділяє чуттєву, когнітивну і оцінну (цілі + кошти vs. наслідки) орієнтації на об'єкти соціальної системи. Парсонс багато в чому орієнтується на аналітичну схему ідеального типу цілераціональної дії М. Вебера, але розгортає і поглиблює категорію «суспільно-орієнтовану» дію М. Вебера, приділяючи увагу системі виробництва смислів в цілому (системі культури, проблематики мови, моралі). Як бачимо, конструкт комунікативної дії Ю. Габермаса є, скоріше, результатом модернізації теорії Вебера, спробою

поглянути на історію розвитку соціальної дії під кутом різних соціологічних парадигм: перегляд теорії Парсонса, який, як виявилось, багато в чому покладался на веберівське розуміння соціальної дії, перехід до інтеракціонізму і драматургічної соціології Ірвінга Гоффмана [20]. У той же час був необхідний перегляд цих парадигм безпосередньо з позицій марксизму і неомарксизму, які здавалися Габермасу найбільш потужним інструментом критики і рефлексії.

Габермас стверджує, що фактично Маркс створює науку про суспільство, засновану на критиці ідеології, проте не рефлексує над подальшим розвитком цієї ідеї і в своєму вченні віддає пріоритет інструменталізму природознавства [44].

За логікою Габермаса, необхідно розпізнати ті структури і сфери сучасного суспільства, в яких артикулюється і закріплюються норми виробничих відносин [44]. Особливу увагу слід приділити сенсам, які знаходяться в полі інтерсуб'єктивної (міжособистісної) взаємодії. Традиційна для науки проблематика свідомості тут, на думку Габермаса, повинна поступитися місцем проблематиці мови як універсальної формули взаєморозуміння (в руслі загального лінгвістичного повороту у розвитку науки). При цьому герменевтичне тлумачення не повинно відкидати попередніх аналітичних заходів, запозичених в класичних філософсько-соціологічних парадигмах. Необхідно комплексне поєднання системного підходу, який розуміє «вживання» в структуру дії і розуміння тих ресурсів повсякденної мови, спілкування, які роблять можливим процес взаємної згоди.

Габермас, як і Парсонс, звертається до системи культури і структур мови, протиставляючи їм державу та владні інститути. Виникають категорії «система» і «життєвий світ» [44]: на думку Габермаса, «система» як ті процеси, які гарантують оформленість соціальної взаємодії, стабільність і стійкість цих форм, прагне підпорядкувати собі світ смислів і значень, що створюються в інтерсуб'єктивності повсякденної комунікації («життєвий світ»), підміняючи процес узгодження спільних цілей процесом маніпулювання і підпорядкування.

Габермас критикує перше покоління теоретиків неомарксизму за прагнення залишити в стороні теорію Парсонса [36], так як жодне тлумачення сучасного товариства не може претендувати на значущість без опори на структурно-функціональний аналіз. Однак, на думку Габермаса, необхідний перехід від теорії систем до теорії соціальної дії, яка здатна кинути виклик системній інтеграції. Як видається, ключова відмінність структурно-функціонального аналізу Парсонса і соціальної теорії Габермаса полягає в наступному. Якщо Габермас відводить суспільному вчинкові функцію «перезавантаження» суспільних відносин в разі збою (патології) в «системній інтеграції», то у Парсонса соціальна дія виступає гарантом збереження системою статус-кво і не володіє емансипованим потенціалом.

Поворот до значущості категорії «життєвий світ» і герменевтичної традиції в цілому, на думку Габермаса, починається ще тоді, коли Кант звертається до діючого суб'єкту і «тлумачить його контакт зі світом більше не рецептивно, виходячи з афекції органів почуттів, а трансцендентально» [46]. Інтерпретуючи категорію «життєвий світ» і визначаючи її роль в своїй теорії, Габермас відштовхується від поняття «Lebenswelt» Едмунда Гуссерля - життєвий світ як особливі процеси фіксації сенсу і «сенсоутворення» [21], світ очевидностей, який задає рамки будь-якої взаємодії. Однак, на відміну від Гуссерля, Габермас наполягає на тому, що структури життєвого світу не задаються лише інтенціями трансцендентального его, а конструюються знаннями і досвідом, закладеними в культурі й мові: «це світ звичних перформативних дій, соціальних відносин в певний культурно-історичний момент» [46]. У той же час Габермас намагається зрозуміти, як тлумачить «життєвий світ» феноменологія, і приходять до висновку, що аналітична рамка Альфреда Шюца тяжіє до культурологічного тлумачення, залишаючи за межами своєї логіки інституційні структури, а також структури свідомості [44]. Однак в повсякденному світі можна розглядати ті структури, які задають регламент будь-якої дії суб'єкта. Саме ці структури (структури спілкування,

процеси категоризації, регулятори поведінки), формують якийсь «зліпок» об'єктивного світу [46], про який ми «домовляємося» в силу того, що не можемо досягнути його цілісно й одномоментно.

Домігшись комплексного розуміння процесів оформлення сенсів і дій в структурі «життєвого світу», Габермас припустив, що зі зміною структури спілкування і перформативності можливий перехід до іншого типу раціональності – комунікативної раціональності, втіленням якої є такий ідеальнотиповий конструкт, як «публічна сфера».

Особливо гостро інтерес до мови проявився в соціології знання і соціальної феноменології (А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман), зосереджених на проблематиці ідеальних підстав соціального життя. У роботах феноменологів представлений погляд на суспільство як соціально-сконструйоване і розглянуті механізми такого конструювання, в яких мова займає центральне місце. Він, як і в теорії інтераціоналізму, відіграє провідну роль у підтримці загальних визначень реальності, фіксуючи певний набір уявлень, що становлять повсякденне знання спільності, і є основною ланкою комплексного процесу інституціалізації суспільства в функціональному аспекті (первинна для автора саме спільність і її діяльність); зворотний вплив мови на поведінку у формі розвитку різних стратегій орієнтації; функціонування соціально-мовного варіанту як засіб соціальної атрибуції, ідентифікації, селекції [9]. Вільямом Лабовим запропоновано розуміння мови як соціального інституту [25]. В мові під впливом суспільства складається комплекс соціально-обумовлених відносин між мовними знаками, стилями. Він включає в себе норми його використання носієм різних соціальних статусів і ролей залежно від соціальної ситуації і в цьому сенсі отримує від дослідників трактування в якості інституту. Вивчивши мову, можна визначити, яка соціальна структура зв'язується з лінгвістичною та як зміни в соціальній структурі переходять в мовні зміни [26]. В центрі уваги соціолінгвіста Лабова мова, а не соціальні процеси, але його ідеї та результати дослідження в повній мірі застосовні до нашої теми.

Тут же хочеться згадати російських лінгвістів М.М. Бахтіна і В.Н. Волошинова. Вони найбільш повно у вітчизняній традиції підійшли до проблеми соціального в мові. Найбільш важлива для нас їхня ідея «мови як арени політичної боротьби». Справді, звертаючись до історії можна віднайти багато прикладів, коли в центрі політичних та державних процесів поставало мовне питання. Перший приклад, що спадає на думку, це актуальність мовного питання у 2013-2014 рр., коли нібито російськомовне населення України піддавалось дискримінації.

У праці «Марксизм і філософія мови» зазначено, що основою соціального варіанта мови є клас, але межі його не збігаються з межами знакового колективу. Одні і ті ж знаки використовуються різними групами в різних ситуаціях. І знаки несуть на собі відбиток інтересів груп і характеристик ситуацій [2]. Наприклад, професор в університеті розмовляє зі студентами українською академічною мовою, але тоді коли купує морозиво в парку – він спілкується побутовою українською мовою. При цьому ми розуміємо, що з використанням мови тісно пов'язане поняття соціального статусу.

Р. Барт звертає увагу в своїх роботах на нюанс, що нас цікавить в рамках поняття «листи» і, по-перше, розглядає мову як засіб маніфестації соціальної ідентичності та соціальної селекції, по-друге, розробляє оригінальну концепцію соціальної варіативності мови в залежності від відносин панування / підданства [4,5,6].

Особливо цікава для нас перспектива, запропонована Ентоні Гідденсом. Він нарікає на недооціненість ряду дискурсивних явищ, усвідомлених і, особливо, неусвідомлених, які можуть дати інформацію про практичну свідомість і структуровану нею поведінку акторів. «Ми маємо на увазі ті аспекти мови, які за формою своєю не можуть бути віднесені до формулювань пропозиційних припущень, або ті, що, подібно до гумору та іронії, знаходять своє значення не стільки виходячи зі змісту сказаного, скільки за допомогою стилю, способу вираження або манери виголошення» [19].

П. Бурдьє розглядає мову в контексті своїх теорій поля і капіталів [12-15]. З одного боку, мова - це частина культурного капіталу і засіб розрізнення груп. З іншого боку, мова – це засіб встановлення і підтримання влади і предмет боротьби.

Мова є елементом соціальної ідентичності. П. Штомпка відносить сферу побутування мови в суспільстві до суспільної свідомості і описує мову як «інструмент ідей». Роль символу як «загальної конвенції» в групі в комунікації і мисленні. Групову мову і народну мову. «Мова - фундаментальна складова ідеальної культури» [50]. Крім того, вона грає роль в підтримці солідарності групи і відмежуванні її від інших груп.

Дж. Мілрам і Л. Мілрам трактують мовні норми поряд з іншими локальними соціальними нормами та пов'язують з мережевою організацією соціальної взаємодії [30].

Також не можемо не згадати німецьку соціологію Маркса й Енгельса, де також згадується про мову.

Отже, як ми бачимо, мова є багатогранним соціальним явищем, яке представляє собою як соціальний інститут, так і механізм відтворення ідентичності, спосіб актуалізації людської думки, інструмент боротьби за владу. Соціологія ж цікавиться мовою, щоб зрозуміти як мова розподіляється серед різних соціальних груп, як дані групи досягають цілей, які існують варіанти мови в різних групах. Соціолінгвістика вивчає варіативність мови, яка залежить від соціальних умов, в яких існує мова. Тобто, таким чином при дослідженні мови соціолог рухається «від суспільства» (суспільні відносини, інститути), а соціолінгвіст рухається «від мови» (мовні факти).

1.2. Соціолінгвістика: предмет, історія виникнення, основні напрями

Даний підрозділ варто почати зі з'ясування, що таке мовлення. Мовлення – це певний комунікативний акт, який є соціальним за своєю суттю. Метою такого акту, є передусім передача певної інформації або вплив на інших учасників розмови, а не демонстрація своїх мовленнєвих здібностей.

Дотримуючись наявних вимог у суспільстві, які стосуються вимови та слововживання, індивід виявляє соціальну природу мовлення. Соціальну природу мовлення ми підтверджуємо тим, що воно є невід'ємною складовою соціальної діяльності людини та суспільства в цілому.

Отже, вивченням особливостей функціонування мови та мовлення у суспільстві займається соціолінгвістика та соціологія мови.

До наукового обігу термін «соціолінгвістика» увів відомий американський соціолог Г. Каррі в 1952 році. Проте, це не означає, що тоді з'явилася наука про соціальну природу мови.

Своїми коренями соціолінгвістика сягає початку ХХ століття, коли почали проводитись дослідження, які враховували соціальну обумовленість мовних явищ. Дані лінгвістичні дослідження почали проводитись у Франції, Росії, Чехії на початку ХХ століття.

Лінгвістичні дослідження, які враховували соціальну природу мови проводились на початку 20 ст. у Франції (П. Лафарг, А. Мейє), Росії (І. О. Бодуен де Куртене, Є. Д. Поліванов, Л. П. Якубінський,), Чехії (Б. Гавранек, А. Матезіус).

У 1929 році науковці Празького лінгвістичного гуртка звернули свою увагу на мовні контакти, змішування мовних систем у міських умовах. Тобто вони вперше окреслили науковий та дослідницький простір соціолінгвістики, що полягав у зв'язку мови з соціальним контекстом.

Інтерес до соціологічних студій в США значно посилювався в 1960-ті роки, саме там офіційно і зародилась соціолінгвістика. Характерною рисою соціолінгвістики в другій половині ХХ століття був до практичної (експериментальної) перевірки гіпотез, математичного обґрунтування фактів від праць загального спрямування (фундаментальних).

На думку Дж. Фішмана (одного з представників американської соціолінгвістики) мова на сучасному етапі дослідження характеризується такими рисами: системність, строга логіка збору даних, кількісний аналіз результатів, перетин лінгвістичного і соціологічного аспекту дослідження мови.

Український мовознавець Леонід Арсенович Булаховський у своїх «Нарисах із загального мовознавства» був дуже близький до визначення предмету соціолінгвістики. Він запропонував своє бачення соціології мови, яка на його думку мала зосередитись на соціальних чинниках розвитку мови, а також на інших аспектах (роль економічних факторів, процеси мовної інтеграції, проблеми білінгвізму).

І. О. Бодуен де Куртене писав, що мова може існувати тільки в людських спільнотах, а тому потрібно вивчати та досліджувати соціальну сторону. Тому він вважав, що в основі мовознавства має лежати не тільки психологія, а й соціологія.

Наукові традиції, які були інші, ніж в США, обумовили ситуацію, коли при вивченні зв'язків соціальних інститутів з мовою, ніколи не відходили від чистої лінгвістики.

Соціолінгвістика сформувалася в межах материнської науки лінгвістики, але через взаємодію із суміжними областями. Форми цієї взаємодії були різними в різних країнах. Так, наприклад, в Сполучених Штатах і Англії соціолінгвістика склалася як результат взаємопроникнення лінгвістики, соціальної психології та культурної антропології. В Європі, зокрема, у Франції - як результат взаємодії лінгвістики, соціології та філософії.

Дослідники, які займалися питаннями мови, в якийсь момент зіткнулися з факторами, які все гірше і гірше піддавалися поясненню через існуючі теорії мови. Соціолінгвістика існує приблизно з того моменту, коли вчені, що працювали в області наук про суспільство, перш за все лінгвісти, зіткнулися з непримиренним протиріччям між постулатами лінгвістики і реальністю. Один з постулатів сучасної лінгвістики про те, що не існує мало розвинених, слабо розвинених і погано розвинених мов - всі мови структурно рівні. Проте, в реальності ми знаємо, що мови не рівні ні за статусом, ні за функцією, і говорять на них не рівні: хтось говорить краще, хтось говорить гірше, хтось говорить на декількох мовах. Це зіткнення цих двох суперечностей і породило соціолінгвістику.

Ну і друга причина, звідки взялася соціолінгвістика в світі - вона виростила як відповідь на суспільну потребу, тобто соціально зумовлена. У повоєнні роки (після Другої світової війни) почався бурхливий процес деколонізації, стали виникати численні нові держави, перед якими негайно постало питання про те, яку мову зробити державною, як примирити різні етнічні або племінні мови одну з одною, як проводити створення писемної мови, як стандартизувати мову. Тобто перед ними встали прикладні соціолінгвістичні питання.

Одне з визначень предмета соціолінгвістики наступне: соціолінгвістика – це вивчення мови і її відношення до суспільства, соціологія мови, в свою чергу, це вивчення суспільства, і його відношення до мови. З цього визначення видно, що якщо у соціолінгвістики завданням є пролити світло на деякі факти, дивлячись на суспільство, то у соціології мови завдання зворотне - дізнатися щось нове про суспільство, скориставшись мовними даними.

Отже, соціолінгвістика – це наука, галузь мовознавства, яка вивчає та досліджує мову разом із соціальними умовами, в яких вона існує. Соціальними умовами є сукупність зовнішніх обставин, у яких існує, функціонує й еволюціонує мова. Такими умовами можуть бути:

– певне суспільство, в якому існує певна мова;

- соціальна структура суспільства;
- відмінності між індивідами, що користуються певною мовою (вік, соціальний статус, рівень культури й освіти, географія проживання);
- відмінності в їх мовній поведінці, які залежать від ситуації в якій знаходяться індивіди.

Один з фундаторів сучасної соціолінгвістики дослідник Вільям Лабов дав визначення соціолінгвістиці як науці, яка вивчає «мову в її соціальному контексті».

Якщо глибше покопатися в даному визначенні, то потрібно додати, що соціолінгвісти звертають свою увагу власне не на мову чи її внутрішню будову, а на особливості використання мови людьми, які складають суспільство. Відповідно до цього також враховуються фактори, які можуть здійснювати вплив на особливості використання мови – від характеристики мовців до особливостей мовленнєвого акту. Отже, об'єктом соціолінгвістики виступає вивчення функціонування мови, а не внутрішня структура мови.

Враховуючи той факт, що майже у всіх країнах функціонують більше однієї мови, то в таких країнах соціолінгвіст мусить досліджувати особливості функціонування декількох мов та їх взаємодію, для того щоб зрозуміти в яких сферах соціального життя ними користуються, як співвідносяться статус та функції, яка мова є домінуючою, тобто є державною мовою, а якою мовою спілкуються в колі друзів та сімейному колі, чому виникає двомовність.

Так як соціолінгвістика є наукою, то вона має свій поняттєво-категорійний апарат, до якого входять специфічні поняття: мовна спільнота, мовна ситуація, мовна політика, соціально-комунікативна система, соціолект, мовний код. Також соціолінгвістика користується поняттями з інших галузей: мовна норма, мовне спілкування, мовна поведінка, мовленнєвий акт, мовний контакт, соціальна структура суспільства, соціальний статус, соціальна роль.

Як і будь-яка наука, соціолінгвістика має свої методи дослідження, які являють собою запозичення методів з лінгвістики, соціології та психології. Вони включають в себе польові дослідження та соціолінгвістичний аналіз мови. До основних методів польового дослідження відносяться анкетування, інтерв'ювання та спостереження.

Як зазначають Н.Б. Вахтін і Є.В. Головки, дані науки (соціолінгвістика та соціологія мови) часто ототожнюються. Насамперед, це відбувається тому, що обидві науки відносно молоді та мають подібну проблематику, яка знаходиться між мовою і суспільством.

Проте, не тільки дві ці науки змагалися, щоб стати офіційною назвою науки, що займається такими дослідженнями. До таких наук належить етнометодологія, лінгвогеографія, соціальна діалектологія, соціальна лінгвістика, етнографія комунікації, соціосеміотика, етнолінгвістика. Проте соціологія мови та соціолінгвістика сьогодні використовуються частіше за все.

Основна відмінність між цими поняттями полягає в тому, що соціолінгвістика вивчає мовні явища, які включають соціальні фактори, а соціологія мови поєднує соціологічні завдання та методи дослідження з лінгвістичним матеріалом.

Отже, соціологія мови вивчає взаємозв'язок суспільства і мови, соціальні функції мови, роль мови у забезпеченні соціального контролю, мовні відмінності як вияв соціальної структури і стратифікації, кореляції між мовними засобами і соціальними статусами і ролями тощо.

В межах соціолінгвістики і соціології мови зазвичай виділяють два великих рівні: те, що носить назву «мікросоціолінгвістика» і «макросоціолінгвістика» [15].

Під мікросоціолінгвістикою зазвичай розуміють дослідження таких проблем, як, наприклад, шляхи досягнення необхідного результату в мовній взаємодії. Тобто, якими засобами в різних культурах залучається і утримується

увага слухача, як в даній культурі прийнято починати і закінчувати розмову, які існують мовні, а також інші, жестові, наприклад, засоби, що використовуються для цього. Якщо задуматися з приводу цього, то видно, що в різних культурах способи залучення уваги, способи входу в діалог і виходу з діалогу, способи підтримки уваги співрозмовника виявляються різними.

Під макросоціолінгвістикою зазвичай розуміють такі теми, як, наприклад, мовні дослідження (в тому числі вивчення мовних ситуацій в групах, в регіонах, в країнах) вивчення співвідношення мов в двомовних колективах.

Інша тема – мовні контакти – вивчення наслідків, які мають для мов, а також для мовців зіткнення з іншою мовою і іноді з іншою культурою. Як група справляється з багатомовною ситуацією, як група справляється з тиском більш «крупної», «масштабної», «сильнішої» мови, як змінюється «слабша» мова при такому мовному контакті, мовному зіткненні. Сюди ж відноситься тема «Мовні конфлікти та їх вирішення». Дуже часто під мовним конфліктом маскується конфлікт зовсім іншого роду, і дуже часто політичні сили зацікавлені в тому, щоб видати якийсь соціальний, економічний або інший конфлікт за конфлікт мовний. Всіма темами, що входять в цю область, також займається макросоціолінгвістика.

Отже, соціологія мови та соціолінгвістика активно розвиваються на сучасному етапі. Як і передбачав ще на початку ХХ ст Едуард Сепір, сьогодні лінгвісти вимушені щораз більше цікавитися антропологічними та соціологічними факторами, які впливають на сферу мови. І ми можемо сказати, що це неодмінно привертатиме увагу фахівців у галузі мовознавства і в галузі соціології, філософії, психології, державного управління, політики, етнології та ін.

Через відносну молодість цієї науки загальноприйнятого визначення соціолінгвістики немає. Зазвичай її визначають як сферу взаємопроникнення соціології та лінгвістики, що охоплює вплив соціальних факторів на мову і мовних факторів на суспільство.

Наприклад, У. Лабов трактує це поняття дещо вужче: галузь знань, що вивчає структуру мови та мовні зміни на основі даних, отриманих при дослідженні повсякденного вживання мови.

Більш «соціологічне» визначення пропонує Р. Хадсон:

У соціолінгвістиці зазвичай виділяють два рівні – це мікросоціолінгвістика та макросоціолінгвістика. Розглянемо докладніше перший рівень. Мікросоціолінгвістика досліджує низку проблем. Першою з них є шлях досягнення бажаного результату в мовленнєвій взаємодії, тобто які засоби привертають і утримують увагу слухача; як у даному соціумі прийнято починати та закінчувати розмову; мовленнєві засоби, які для цього використовуються. Наступним завданням, що вирішує мікросоціолінгвістика є придбання та зміни комунікативних навичок: мається на увазі ефективно породжувати й сприймати сигнали в процесі комунікації та знання правил «належної» комунікації. Наступною проблемою є вивчення ставлення до мови: люди «люблять» свою мову або «соромляться» її, вважають її вище або нижче по статусу, ніж яку-небудь іншу; оцінюють співбесідника по тому, як вони говорять, причому роблять це інтуїтивно; завдання полягає в тому, щоб виявити, пояснити та довести цю інтуїцію. Остання проблема мікросоціолінгвістики – це правила вибору мови й мовних варіантів у різних ситуаціях і в динаміці.

Макросоціолінгвістика займається такими проблемами як:

- Мовні обстеження, в тому числі вивчення мовних ситуацій у групах, у регіонах, у країнах, вивчення співвідношення мов у двомовних колективах;
- Мовні контакти: вивчення наслідків, які мають зіткнення з іншою мовою – і почасти з іншою культурою – для мов, а також для індивідів і груп, що розмовляють на цих мовах;
- Мовні конфлікти та їх вирішення: мова й держава, мовне планування, мовна побудова;

- Мовні зміни у зв'язку з громадськими змінами.

Отже, мікросоціолінгвістика займається радше індивідуальним мовленням у соціальному контексті, а макросоціолінгвістика - групою та її мовою в соціальному контексті.

На початку ХХ століття почали з'являтися роботи, які в деякому сенсі випередили свій час – формувався новий напрям – вивчення соціальної сторони мови. І тоді ж почали з'являтися соціолінгвістичні дослідження, які були представлені як теоретичні роботи, так і практичні, проводилися дескриптивні дослідження та популярні огляди. На думку Вахтіна, найбільший вклад у розвиток цієї галузі знань внесли С. І. Карцевський, Р. О. Шор, А. М. Селищев, В. Н. Волошинов, Е. Д. Поліванов, Л. П. Якубинський та інші вчені.

Із середини 50-х років розвиток пішов у сторону самого вивчення мов, її структури, а соціальна сторона залишалась поза увагою.

Отже, в СРСР на той час реальне вивчення відображення конкретних громадських процесів у мові не схвалювалось. Замість того влада потребувала від учених, так би мовити, «соцреалізму в науці» - тобто вивчення не того суспільства, яке реально існує, а того, яке мало б існувати виходячи із «теорії наукового комунізму».

У США була приблизно така ж ситуація, що всі теорії спирались на структуру самої мови, не включаючи соціальну сторону.

Основні ідеї, що лягли в основу сучасної соціолінгвістики чітко сформульовані вже в класичних роботах початку 1960-х років. Найбільш показовими та цікавими є роботи Ч. Фергюсона, Дж. Гамперца, Дж. Фішмана.

Чарльз Фергюсон у своїй роботі «Diglossia» (1959) показав, що в багатьох мовних спільнотах спостерігається ситуація, коли люди використовують один варіант мови вдома (частіше це місцевий діалект), а другий – в громадських місцях (частіше це стандартна мова). Таку ситуацію він назвав диглосія, як і власне, свою роботу.

Джон Гамперц у своїй статті «The Speech Community» (1968) пише, що мовні явища можуть вивчатися як у межах самої мови, так і в соціологічному контексті. В останньому випадку вивчається використання мови в тій мірі, в якій воно відображає більш загальні поведінкові норми в межах деякої сфери, яка визначається соціально. Ця сфера і є мовна спільність, тобто будь-яке об'єднання людей, яке характеризується частим і регулярним спілкуванням з допомогою загального набору словесних знаків, що відрізняється від аналогічних об'єднань значимими відмінностями у використанні мови.

Дуже важливо відзначити, що під це визначення потраплять не тільки два колективи, що розмовляють на різних мовах, але також два колективи, що розмовляють на різних варіантах однієї мови.

Також у кінці статті Гамперц вводить ще одне важливе поняття соціолінгвістики – мовний репертуар, що означає певну сукупність діалектних та різних варіантів мовлення у межах однієї мовної спільноти.

Джошуа Фішман у своїй статті «The Sociology of Language» (1972) [41] одразу чітко окреслює предмет соціології мови – ця галузь знань досліджує взаємодію між двома аспектами людської поведінки (використання мови та соціальної організації поведінки) і займається всіма аспектами й темами, що пов'язані із соціальною організацією мовної поведінки, включаючи не тільки саму мову, але і ставлення до мови і до того, хто цією мовою користується.

Спираючись на твердження Дж. Фішмана в соціології мови можна виділити три частини:

- 1) Описову соціолінгвістику;
- 2) Динамічну соціологію мови;
- 3) Прикладу соціологію мови.

Фішман приділяє найбільше уваги описовій соціолінгвістиці та чітко окреслює її завдання.

Ознайомившись із роботами американських учених можна сказати, що вони вже в 1960-70-х роках сформулювали основні ідеї соціолінгвістики, які використовують і дотепер.

Повертаючись до Джошуа Фішмана, який займався аспектами білінгвізму та зв'язками з етнічністю, розглянемо його статтю «Сьогоднішні суперечки між примордіалістами та конструктивістами: зв'язок між мовою і етнічністю з точки зору вчених і повсякденного життя».

Розпочнемо із основної особливості зв'язку між мовою та етнічністю. Він вважається незаперечним і обов'язковим. Збереження справжньої етнічної ідентичності здається неможливим без традиційно пов'язаної з нею мови. «Свідчення» одночасного зникнення в минулому мови і етнічності – від величних римлян і шумерів до нечисленних мешканців острова Мен і австралійських аборигенів – прекрасно відомі і наводяться багатьма антропологами та етнографами.

З точки зору конструктивістів, є чимало «свідчень» того, що втрата традиційного зв'язку з мовою не призводила до втрати відповідної етнічної ідентичності. Зазвичай в якості прикладу наводиться Ірландія після отримання нею незалежності: багато ірландців говорять тільки англійською, але все ж вважають себе ірландцями. Те ж саме відбувається і в різноманітних діаспорах: багато євреїв, які не говорять ні на ідиші, ні на івриті, як і раніше вважають себе євреями; в США багато англійзованих латиноамериканців (наприклад, ті, що проживають у Нью-Йорку), як і раніше вважають себе латиноамериканцями. І в Іспанії багато тих, хто говорить на іспанському баски, як і раніше вважають себе басками (чого не можна сказати про тих, хто говорить каталонською мовою). Очевидно, що кожна зі сторін може знайти - і знаходить - такі «свідчення», що відповідають своїм основним тезам, і весь час посилаються на них. Те, що для одного табору складає одвічний і необхідний зв'язок, іншому здається всього лише випадковою деталлю, без якої легко можна обійтися.

Відповідно до уявлень щодо зв'язку між мовою та етнічністю веде до цілком визначених і бажаних наслідків. Останні часто описуються в термінах автентичності, моральної відповідальності, культивування традиційної величі та виконання етнокультурної або етнорелігійної місії. З іншого боку, вони дуже чітко пов'язуються з визначеними зусиллями, спрямованими на вирішення конкретних проблем, що викликають гостру стурбованість. Вважається, що мова є основою, якщо не гарантією, величі та відмінності тих славних історичних моментів і епох, коли вона використовується. Вирішальне значення має самобутнє натхнення, що сходить до вірності старим улюбленим мовам і ідентичностям, незалежно від того, наскільки шанованими вони були в колишні часи або ретроспективно сприймаються як такі.

Однак, з точки зору конструктивістів, відсутність емпіричних підтверджень усіх перерахованих вище тверджень вказує на те, що мовна обумовленість етнокультурних особливостей контрфактична. Конструктивісти говорять про це, не дивлячись на переконливу гіпотезу, викладену лінгвістом Бенджаміном Лі Уорфом (1897-1941), і її експериментальний додаток. Також вельми далека від емпіричного підтвердження і впевненість конструктивістів в тому, що нові виклики вимагають нових ресурсів, ідей, ідеалів і натхнення. Коротше кажучи, примордіалісти прагнуть взяти *desiderata* (ресурси, ідеї, ідеали, натхнення) у древніх святинь, а конструктивісти сподіваються отримати його, відмовившись від них.

Висновки до першого розділу

У першому підрозділі ми розглядали згадки класиків соціології про мову. Найбільше згадок відзначається в теорії комунікативної дії, в якій мова виступає інструментом. Теорія комунікативної дії є результатом пошуку тих основ, які здатні забезпечити взаєморозуміння та інтеграцію соціальних суб'єктів. Також кожен з перерахованих вище вчених розглядав мову згідно своєї теорії. Ч. Кулі виділяє мову, як спосіб актуалізації людської думки, О. Конт ставить мову поряд такими областями людського життя, як релігія, власність, сім'я, розподіл праці, Е. Дюркгейм розглядає мову в контексті теорії соціальних фактів і соціальних уявлень. Шюц, Бергер, Лукман згадують про мову в соціології знання та соціальній феноменології. В. Лабов уважав мову соціальним інститутом. Радянські соціологи Бахтін і Волошинов найбільше націлені були розкрити соціальне в мові. Штомпка розглядав мову як «інструмент ідей».

Як ми бачимо, мова є багатограним соціальним явищем, яке представляє собою як соціальний інститут, так і механізм відтворення ідентичності, спосіб актуалізації людської думки, інструмент боротьби за владу. Соціологія ж цікавиться мовою, щоб зрозуміти як мова розподіляється серед різних соціальних груп, як дані групи досягають цілей, які існують варіанти мови в різних групах. Соціолінгвістика вивчає варіативність мови, яка залежить від соціальних умов, в яких існує мова. Тобто, таким чином при дослідженні мови соціолог рухається «від суспільства» (суспільні відносини, інститути), а соціолінгвіст рухається «від мови» (мовні факти).

Далі ми розглядали молоду науку соціолінгвістику – галузь знань, що вивчає структуру мови та мовні зміни на основі даних, отриманих при дослідженні повсякденного вживання мови.

Соціолінгвістика – це наука, галузь мовознавства, яка вивчає та досліджує мову разом із соціальними умовами, в яких вона існує. Соціальними умовами є

сукупність зовнішніх обставин, у яких існує, функціонує й еволюціонує мова. Такими умовами можуть бути:

- певне суспільство, в якому існує певна мова;
- соціальна структура суспільства;
- відмінності між індивідами, що користуються певною мовою (вік, соціальний статус, рівень культури й освіти, географія проживання);
- відмінності в їх мовній поведінці, які залежать від ситуації в якій знаходяться індивіди.

Визначили два рівні соціолінгвістики – мікросоціолінгвістика та макросоціолінгвістика. Кожен з цих рівнів має низку задач, що детально описані в другому підрозділі роботи. В підсумку можна сказати, що мікросоціолінгвістика займається радше індивідуальним мовленням у соціальному контексті, а макросоціолінгвістика – групою та її мовою в соціальному контексті.

Основні ідеї, що лягли в основу сучасної соціології чітко сформульовані вже в класичних роботах початку 1960-х років. Найбільш показовими та цікавими є роботи Ч. Фергюсона, Дж. Гамперца, Дж. Фішмана.

Більше уваги я приділила роботі Джошуа Фішмана, який багато займався аспектами білінгвізму та зв'язками з етнічністю.

Ознайомившись із роботами американських учених можна сказати, що вони вже в 1960-70-х роках сформулювали основні ідеї соціолінгвістики, які використовуються й дотепер і є актуальними для українського простору. Адже, останні роки активно піднімається мовне питання в Україні, яке потребує виваженої мовної політики задля врегулювання мовної ситуації.

Отже, розглянувши історію дослідження мови та наук, які займаються вивченням мови, ми можемо безпосередньо перейти до дослідження мовної ситуації в Україні та особливостей мовних практик в українському суспільстві.

РОЗДІЛ 2. АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Основні методи дослідження мовної динаміки

Як вже було зазначено вище, дослідженням мовної ситуації займається соціолінгвістика. Так як соціолінгвістика молода наука, вона ще не встигла належним чином виробити власні, властиві тільки їй методи дослідження мови. Але з огляду на те, що соціолінгвістика з'явилася на стику двох наук – соціології та лінгвістики - представники нової області знання спробували поєднати методи цих двох наук.

Методи дослідження мовної ситуації можна розділити на методи збору даних, обробки та методи аналізу достовірності та правильності збору отриманих даних та їх інтерпретації.

Перша група методів складається з методів запозичених із соціології та соціальної психології, а також із діалектології. До другої та третьої групи методів належать методи математичної статистики. Окрім того існує певна специфіка подання та представлення соціолінгвістичних матеріалів, так як матеріал, що отриманий та оброблений за допомогою статистичних методів потребує спеціальної соціолінгвістичної інтерпретації. За допомогою цього можливо з'ясувати закономірні зв'язки між соціальними інститутами та мовою.

Найпопулярнішими та найчастішими при застосуванні методами, до яких звертаються в соціолінгвістиці є спостереження та різні опитування. При цьому вдаються до менш популярних методів, наприклад, метод аналізу письмових джерел.

Відповідно до мети, завдань та глибини досліджуваного явища, дані методи можуть використовуватися не поодиноці, а комбінуватися. Наприклад, аналіз письмових джерел, після якого дослідник висуває робочі гіпотези, які він потім перевіряє за допомогою інших методів (спостереження, інтерв'ю, а також опитування (face to face, або онлайн-опитування якоїсь соціальної групи, яка потребує детальнішого вивчення).

Окрім звичайного спостереження часто використовують метод включеного спостереження. Особливістю даного методу є те, що дослідник стає членом групи, яку він сам досліджує.

Включене спостереження є складнішим за процесом реалізації, адже досліднику не повинно нічого заважати, для того щоб він зміг повністю ототожнити себе із досліджуваною групою. Для цього він повинен володіти соціально-демографічними та поведінковими характеристиками членів групи – національність, мова, вік, поведінка та інше. Наприклад, європейцю буде складно здійснити включене спостереження серед групи китайців чи темношкірих американців, дорослий дослідник не зможе стати членом однієї групи студентів чи підлітків, дослідник з міста завжди буде чужаком серед жителів сільської місцевості і т. д.

Коли всі перешкоди відсутні і дослідник може повністю злитися з досліджуваною групою, то він може успішно приховати свої справжні наміри перебування в ній, і успішно здійснює дослідження. Якщо відбувається факт викриття, то це призводить до невдачі та припинення дослідження.

Особливістю соціолінгвістичних досліджень є те, що і при звичайному, і при включеному спостереженні дослідник має фіксувати мовний матеріал. Існують декілька способів фіксації мовного матеріалу: він може здійснюватися або від руки, або за допомогою додаткових приладів (відео- та аудіофіксації).

Фіксація від руки є зручною тим, що це не потребує додаткових приладів і додаткової підготовки: достатньо олівця і паперу та вправності дослідника, щоб швидко фіксувати всі факти, які дослідник виявляє важливими під час дослідження. За умови, що досліджувані не знають про справжні наміри дослідника, то вдається фіксацію здійснити легко та без перешкод.

Варто відмітити, що фіксація від руки зручна тоді, коли спостереження відбувається не за постійною групою індивідів, а за випадковими індивідами, що час від часу з'являються в мовному середовищі. Це можуть бути певні слова, словосполучення, синтаксичні та фонетичні конструкції.

Якщо перед дослідником стоїть завдання фіксувати не окремі факти, а повністю зв'язну мову, особливості вимови, характер взаємодії індивідів під час спілкування, інтонацію та мовну поведінку в цілому, то фіксація від руки є непродуктивною, за якої дослідник не зможе зафіксувати всі ці характеристики, і часто їх вибір буде ґрунтуватись на суб'єктивній думці.

Очевидно, що для більшості таких завдань, які вирішує сучасна соціолінгвістика при дослідженні усної мови, застосовуються прилади відео- та аудіофіксації (магнітофони, диктофони, відеокамери – якщо варто зафіксувати невербальні символи). Також ця техніка може застосовуватись відкрито чи приховано. Під час відкритого використання записуючої техніки дослідник інформує досліджуваного суб'єкта про мету своїх записів і під час спілкування намагається зменшити «ефект мікрофона», для того щоб індивід був менш закритий під час розмови.

Відповідно, за умови прихованого застосування техніки «ефект мікрофона» повністю відсутній і в даному випадку дані, які отримуються під час прихованого застосування мають природну, спонтанну мовну поведінку членів досліджуваної групи.

Соціолінгвістика активно освоює запозичений у соціологів метод включених спостережень. Цей метод дослідження (мовної поведінки) інколи навіть більш необхідний, ніж в соціологічних дослідженнях: мова людини чутливіша, ніж багато інших сторін його поведінки, до зовнішніх впливів, які спотворюють справжнє мовне життя окремої людини і цілого колективу.

Метод інтерв'ю також запозичений соціолінгвістикою із соціальної психології та соціології. Проте, емігрувавши до соціолінгвістики, він зазнав змін, через специфіку дослідницьких завдань, що відрізняє ці завдання від того, що доводиться вирішувати соціологам та соціальним психологам. Якщо психологи досліджують усну мову респондентів з тих чи інших соціально-політичних, соціально-економічних та культурних питань (наприклад, про те,

за кого вони вважають краще голосувати на найближчих виборах, який фільм минулого року вважають найкращим і т. п.), то соціолінгвістів часто цікавить швидше форма відповідей, ніж їх зміст.

Зрозуміло, думки людей про їх власну мову важливі, і соціолінгвістика ці думки вивчає. Але все ж безсумнівно, що це тільки вторинний матеріал, адже головним завданням синхронної соціолінгвістики є з'ясування механізмів спонтанного та природного використання мови серед різних соціальних груп в різних мовних ситуаціях.

Отже, головною функцією методу інтерв'ю є отримання матеріалу, який характеризує спонтанну та природну мовну поведінку людей. Залежно від того, які завдання ставить собі дослідник, інтерв'ю може мати форму вільної бесіди інтерв'юера з інформантом на задану тему, або ж складатися із заздалегідь підготовлених і, як правило, логічно пов'язаних один з одним питань, що провокують інформанта на вживання тих чи інших мовних одиниць. Інтерв'ю називають формальним (якщо воно має строго спланований сценарій) і неформальним (коли такого сценарію немає і спілкування інтерв'юера і інформанта слідує природній логіці розвитку бесіди).

Окрім дослідження усної мови, в соціолінгвістиці застосовуються також кількісні методи дослідження (анкетування).

Анкетування - це метод отримання інформації про мову та мовні практики на основі опитування. Методичним засобом в цьому випадку є анкета. Характер і число питань (завдань), техніка анкетування, вибір об'єкта вивчення визначаються тими завданнями, які ставить дослідник. Так як анкетування є одним з найбільш популярних методів в соціолінгвістиці, має незаперечні переваги: оперативність, економія коштів і часу, можливість порівняння даних, дослідження в динаміці і т. д.

Зміст анкет, формулювання питань, порядок їх розташування, характер і повнота відповідей на них варіюється в залежності від конкретних завдань дослідника. Існують різні варіанти анкет. Найпростішим різновидом з них є

анкета, що має на меті встановити факт наявності деякого соціально маркованого мовного явища в тому чи іншому мовному середовищі (наприклад, поширеності слів-жаргонізмів). Більш складні анкети можуть мати на меті встановити реальний рівень мовної компетенції (включають тести на знання мови), досліджувати явища мовної компетенції і білінгвізму, ступінь акультурації мовного колективу, ступінь функціонального розвитку мови, характер мовної ситуації в регіоні та ін.

Отже, інтерв'ю, тести, а також інші методики збору даних, спрямовані на те, щоб як найточніше виявити певні закономірності у володінні мовою та її використанні індивідами у різних комунікативних умовах.

Після всього цього всі дані зводяться в таблиці і починають оброблюватися. Це може бути як ручна обробка даних, якщо це невелика кількість даних, або комп'ютерна обробка даних, яку застосовують під час масових соціолінгвістичних досліджень.

Після цього йде математичний аналіз отриманих даних, їх змістовна інтерпретація, після чого дослідник з'ясовує існування залежності між використанням мови та соціальними характеристиками, які притаманні мовцям.

2.2. Стан мовної ситуації в Україні в роки незалежності

У кожній багатонаціональній країні мовне питання завжди цікавило вчених, державних діячів і просто громадян. Особливої актуальності ця проблема набуває в період становлення держави, її розвитку. Ще років 6-7 назад практика двомовності (коли на законодавчому рівні рідною мовою вважалась українська, але по суті був стан існування двомовності – використання української та російської) вважалась позитивною, але зараз зовсім інший етап розвитку мовної ситуації в Україні.

На сьогоднішній день проблема мовної самоідентифікації громадян і самовизначення України як незалежної держави є однією з актуальних проблем в сучасному політичному процесі.

Для багатонаціональних суспільств, таких як Україна, ефективна мовна політика здатна стати тим чинником, який стабілізує політичні процеси, так як мова є тією мірою, яка визначає стан національної безпеки держави. Фундаментальне значення мовної ідентичності є одним з ключових чинників формування єдиної соціально-політичної спільності, спроможної виробити спільний національний курс, рухаючись яким спроможна досягати розвитку.

Закон «Про засади державної мовної політики», який був ухвалений 5 червня 2012 року спровокував громадський резонанс у культурній і мовній ідентичності, а також посилив громадське протистояння щодо ідентичності за мовною ознакою.

З соціологічної точки зору феномен мовної ідентичності є важливим для формування ознак єдності зі спільнотою. Мовне порівняння може виступати складовою національної безпеки держави, соціальної згуртованості, фактором визначення і підтримки стабільності політичного курсу.

В ході дослідження основ мовної політики і враховуючи дані соціологічних досліджень, очевидно, що до недавнього часу мовне питання в Україні перебувало на стадії ризику.

Потрібно враховувати дані соціологічних опитувань, оскільки статистичні дані є взаємодією між державою та її громадянами, а дискурс який виникає між ними найбільш комплексно висвітлює предмет їх дослідження, так як дозволяє досліджувати етнічну або мовну проблематику [55].

Тема мови – це болючий момент для мільйонів українців, яким досить часто маніпулюють політики, так як відволікають народ від «другорядних» проблем і змушують концентруватися на питаннях «глобального» характеру.

Ю. Пивоваров зазначає, що напередодні і під час виборів, штучно загострюється проблема політичного і соціокультурного розмежування регіонів [3, 61]. І дійсно, все вказує на те, що певні політичні сили використовують ці делікатні питання для отримання голосів від виборців, виступаючи в ролі «захисників» інтересів тих чи інших територіальних громад. Саме це питання стає предметом спекуляцій і палких дискусій в ході політичних суперечок.

Якщо звернутися до даних Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка і Центру громадської думки «Соціальний моніторинг» на предмет актуальності вирішення мовного питання в 2009 році, виявляється, що це питання мало цікавило громадян.

Проте, в 2012 році після проведення соціологічного дослідження фахівці відділу Центру Разумкова з'ясували, що голоси виборців напередодні виборів були віддані в сторону того кандидата чи партії, в якій програмні документи були зі зверненнями до тем добробуту громадян, економіки в цілому, наведення порядку в державі. При цьому, найбільш чутливі теми («ставлення до історії України, оцінки певних історичних постатей та осіб», «ставлення до мовного питання»), які активно використовуються окремими політичними силами в передвиборній боротьбі, не є найбільш значущими для громадян.

Проте, за останні 5 років ситуація в Україні радикально змінилася після Євромайдану та Революції гідності.

В 2014 році в анкеті соціологічного дослідження Центру Разумкова було питання «Яким чином повинні співіснувати українська та російська мови в Україні?», то 68% населення вважали українською єдиною державною мовою. Проте відсоток досить різко відрізнявся залежно від регіонів. Так, на Заході таких респондентів 91,8%, а на Сході 44%.

Таблиця 1.

Яким чином повинні співіснувати українська та російська мови в Україні?

	Вся Україна	Захід	Центр	Південь	Схід
Українська мова – єдина державна, російська – вільно використовується у всіх сферах життя	68%	91,8%	83,3%	50,2%	44,0%
Українська та російська – дві державні мови в Україні	28,6%	6,0%	13,5%	43,7%	52,7%
Важко відповісти	3,3%	2,2%	3,2%	6,0%	3,3%

Якщо поглянути на дані Центру Разумкова в динаміці, то можемо побачити як після 2014 року збільшилася частка населення, яка рідною мову вважає українську.

Таблиця 2.

Яку мову ви вважаєте рідною?

	Українська	І українська, і російська однаковою мірою	Російська	Інша мова	Важко відповісти
2006	52%	16%	31%	1%	1%
2007	52%	22%	26%	1%	0%
2008	44%	29%	26%	1%	1%

2015	60%	22%	15%	2%	1%
2017	68%	17%	14%	1%	0%

Бачимо, що за 2 роки (2015 порівняно з 2017 роком) на 8 відсотків збільшилась частка населення що рідною мову вважає українську.

Проте декларативне відмічання відповіді в анкеті відрізняється від реального вживання мови в буденному житті.

Так в Омнібусі КМІСу в 2017 році інтерв'юери відмічали характер мови, якою відповідали респонденти. Так, 50,8% респондентів відповідали українською, при цьому 13,55 при відповіді використовували суміш української та російської мови.

Таблиця 3.

Характер відповідей респондентів

Мова, на якій відповідали респонденти	Частка респондентів
Українська	50,8%
Суміш української та російської мови	13,5%
Російська	35,6%

Проте існує відмінність не тільки на регіональному рівні, а й на рівні соціальних груп за віком.

За даними дослідження GFK Ukraine «Українське “покоління Z”: цінності та орієнтири» проведене в 2017 році, половина молодих людей у віці 14-29 років говорить вдома українською мовою, 30% - російською і 18% - і російською, і українською.

Проте, коли молоді люди поза домом, то збільшується частка респондентів, які говорять двома мовами (25%). Також, в результаті проведення

фокус-груп було з'ясовано, що 5% респондентів зазнавали дискримінації за мовною ознакою.

Аналізуючи результати даних досліджень, було з'ясовано, що різниця між часткою тих, хто називає українську мову рідною, і тих, для кого вона є єдиною чи переважною мовою спілкування вдома, є дуже значним. Кожен п'ятий українець, вважаючи українську мову рідною, не спілкується нею навіть удома. Ці цифри є наочним свідченням ненормального становища української мови і дії потужних факторів, які спонукають людей відмовлятися від рідної (і до того ж державної) мови навіть у повсякденному спілкуванні.

8 листопада 2018 року відбулося останнє підвищення мінімальної частки українських пісень і ведення програм українською мовою. З цього дня радіостанції мають транслювати мінімум 35% пісень українською мовою (до цього впродовж року діяла планка 30%), а обсяг ведення радіопрограм українською мовою має бути не меншим за 60%.

13 жовтня 2018 року набули в повному обсязі зміни до закону про телебачення і радіомовлення, які вимагають від телеканалів забезпечувати домінування української мови в їхньому ефірі. Відповідно, за останні роки частка української мови в ефірі всіх провідних телеканалів справді істотно зросла і вперше за багато років телебачення в Україні стало переважно україномовним.

Зокрема, тепер телеканали зобов'язані:

- транслювати українською мовою всі фільми, серіали та програми, зняті після 1991 року (окрім власного продукту телеканалу);
- в цілому забезпечувати 75% ефіру в прайм-тайм українською мовою на загальнонаціональних каналах і 60% - на місцевих і регіональних (хоча критерії україномовних програм передбачають винятки, через які де-факто ця частка може бути нижчою).

Проте цікаво як населення ставиться до таких змін. Це питання та ще багато інших актуальних мовних питань лягли в основу практичного дослідження в рамках даної роботи.

Проблема мови, а зокрема мовної ідентичності актуальна для сучасного політичного процесу. Головна її особливість полягає в тому, що, будучи предметом спекуляцій в передвиборний період, лінгвістичні відносини набувають чітко виражений політичний характер, який впливає на актуалізацію в суспільстві конфліктів ідентичності.

Дослідження формування української політикомовної ідентичності показало, що конфлікти ідентичності, що виникають на мовному ґрунті, є штучними, і виникають в суспільстві на основі різноманіття етносів і недосконалого мовного законодавства.

Отже, мовна ідентичність це характеристика, яка здатна впливати на політичну єдність спільноти чи всього народу, через свою велику символічність, раціональне і підсвідоме ототожнення її з іншими елементами того чи іншого етносу, а також її зв'язку з певними історичними подіями, постатями, образами, через своє центральне місце в культурній ідентичності.

2.3 Український соціум про шляхи вирішення мовного питання

У наш час мовне питання стоїть досить гостро в нашій країні, та й, в принципі, завжди стояло. Маса суперечок з цього приводу, система двомовності, ворожнеча Сходу та Заходу України з приводу мови. Кожен із політиків цілком слушно запевняє: мовне питання нині не найнагальніше в Україні. І, водночас, кожен із політиків не менш слушно зауважує, що без врегулювання мовного конфлікту розвиток України неможливий. Тема мов уже більше двадцяти років тягнеться. Так, підписують законопроекти, проводять конференції та «круглі столи», але проблема все ж залишається – а саме відсутність врегулювання мовного питання, що полягає в статусі та можливості використання мови спілкування (українська, російська). Проблема в наслідках такої різномовності, наслідках культурних і політичних.

У мовному питанні наплутано що завгодно: і суперечливі спомини про радянське минуле, і відмінні уявлення про майбутнє країни, і неоднозначні оцінки подій останніх двадцяти років. Надто багато побудовано на емоціях, пристрастях і амбіціях.

Для того, щоб розглянути мовне питання, для початку потрібно виокремити в ньому ситуативні складники та культурні складники. Варто відокремлювати феномен як такий від його трактувань.

Ми трактуємо мову як одну з найголовніших, а в українському випадку – й вирізнявальну ознаку етносу, а відтак і нації. Утім, із соціологічного погляду, мова – це лише мова: символічна система, котра слугує для повідомлення сенсів. Цю саму функцію може виконувати й будь-яка інша система символів.

Водночас, мова – це символічний ресурс, засвоєння та послуговування котрим забезпечує процес соціалізації суб'єкта. А отже, й особливості соціалізації відзначають ставлення до мов. Засвоєння мови – це ресурс, завдяки якому суб'єкт дістає можливість посісти бажаний соціальний статус.

Варто звернути увагу на структуру соціалізації. Можна виділити такі дві форми: соціалізацію до середовища та соціалізацію в середовищі. Кожна із цих форм також розгортається в свою чергу в активній та пасивній формах. Наприклад, росіянин, який мешкає в Донецьку чи Севастополі, мимоволі засвоює російську як основну мову спілкування. Він природно адаптується до середовища. Ця адаптація відбувається пасивно, бо не потребує жодних зусиль. Водночас, у Львові росіяни пасивно засвоюють українську (соціалізація до середовища), і пасивно, скажімо, в малій групі, зберігають російську мову, що вже є соціалізацією в середовищі (бо російськомовний осередок перебуває в чужорідному україномовному середовищі). Коли ж ті ж таки росіяни у Львові висувують певні соціальні вимоги щодо соціального поширення їхньої мови, то це вже є активна соціалізація в середовищі.

Аналогічним чином можна проілюструвати й мовну поведінку українців у російськомовному середовищі – містах Південного Сходу. Засвоєння російської відбувається пасивно – адаптація до середовища. Послугування українською в мікрогрупі – пасивна адаптація в середовищі. Цілком зрозуміло, що активна соціалізація в середовищі завжди є конфліктною. Така соціалізація є власне діяльністю. І суб'єкт зважається на неї лише тоді, коли керується етико-соціальними (зокрема, й політичними) мотивами.

Наявність в Україні мовно-культурних суперечностей була очевидною ще на час проголошення державної незалежності. Адже явно простежувалася й простежується нині диспропорція між етнічною структурою населення та функціонування мов. Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року кількість українців від загальної кількості населення України становить 77,8%, росіян – 17,3 %. (Кількість кожного з інших етносів – білоруського, кримськотатарського тощо – не перевищує 0,6 %). Як зазначалося, за результатами перепису, 85,2% українців назвали рідною – мову своєї національності (українську), а 14,8% - російську, водночас 95,9% росіян назвали рідною російську, а 3,9% - українську [38].

Однак геть іншу мовну поведінку ми спостерігаємо на вулицях наших міст. В багатьох українських містах очевидним є домінування російської мови, а також суржику, в структурі якого простежується як українська, так і російська лексика. Показові в цьому відношенні результати дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова. Відсотковий розподіл відповідей респондентів на запитання «Яка мова для вас є рідною?» [53].

Таблиця 4.

Укажіть, яку мову Ви вважаєте рідною?

Мови	Трав. 2006	Чер. 2007	Жов. 2008
Українська	51,4	52,0	43,7
Російська	30,7	25,7	26,0
І українська, і російська	15,6	21,5	28,7
Інша мова	1,1	0,9	0,9
Важко відповісти	0,6	0,5	0,7

Як бачимо, показники Всеукраїнського перепису населення та Центру Разумкова істотно відрізняються. По-перше, це обумовлено різними методиками, а по-друге, соціологічні дослідження дозволяють досліджувати питання в динаміці. Водночас, опитування, проведене Центром Разумкова, засвідчує щорічну змінність заявленої респондентами «рідної мови». Ці феномени можна пояснити так: беручи участь у Всеукраїнському переписі, громадяни повідомляли об'єктивну інформацію, дані ж соціологічної служби Центру Разумкова відображають не об'єктивний розподіл респондентів за критерієм рідної мови, а їхню мовно-соціальну ідентичність, а також є даними вибіркового дослідження. Остання ж, звісно, змінюється під впливом соціально-культурних чинників. Саме тому дані Центру Разумкова й відображають мовну поведінку громадян, яку ми можемо спостерігати щодня, зокрема змінність мовної ідентичності та її роздвоєння.

Отже, характеризуючи мовну ситуацію, варто брати до уваги таке: 1) громадськість не сприймає факт двомовності як негативний, бо двомовність

постала не внаслідок свідомого соціально-політичного вибору, а природно, в процесі пасивної соціалізації; 2) трактування феномену двомовності як негативного є наслідком прийняття етико-політичних цінностей, за якими українські громадяни мають відображати в поведінці елементи власне української культури; 3) ця розбіжність між наслідками соціалізації та їхнім трактуванням є конфліктогенна, а відтак процес розвитку політичної свідомості неминуче загострюватиме усвідомлення суперечності між фактом-ситуацією й баченням ідеально-належної ситуації (простіше кажучи, російськомовність що далі, то більше сприйматиметься етнічними українцями як аномальна). Проявом усвідомлення цієї суперечності між етнічністю та мовною практикою є розбіжність відповідей на запитання про «рідну мову» респондентів, засвідчена під час Всеукраїнського перепису населення, й опитування, проведеного центром Разумкова. І тут потрібно наголосити: суперечність між «об'єктивною» та «суб'єктивно-соціальною» мовною ідентичністю є суперечністю, з одного боку, між самосвідомістю (Я людини) та, з другого, її соціальною, зокрема й політичною, поведінкою (тобто соціальною роллю, яку бере на себе людина.) Цілком зрозуміло, що суперечність між Я та соціально-політичною роллю спричиняє: 1) переживання фрустрації (пригнічення) самосвідомості, 2) непередбачуваність соціально-політичної поведінки, 3) потенційну схильність до соціально-політичної агресії.

В Україні спостерігається водночас і значний ступінь мовно-культурної толерантності (за понад двадцять років державної незалежності не відбулося жодного значного конфлікту на етнічному, зокрема й мовному, ґрунті), й наявність об'єктивної мовної суперечності між українським і російським етносами. Така тривалість латентного мовно-етнічного конфлікту пояснюється саме фрустрованістю «об'єктивної» мовної ідентичності значної частини українського етносу. Однак конфлікт, в основі якого лежить фрустрація [8,42] (наразі – пригнічення «об'єктивної» мовної ідентичності), неминуче переросте в агресію, якщо причини фрустрації не будуть усунуті. Оскільки причиною

фрустрації є переживання передусім українцями пригнічення «об'єктивної» мовної ідентичності, то й подолання цієї фрустрації, зокрема шляхом визначення засад державної мовної політики, має провадитися шляхом створення умов соціального виявлення «об'єктивної» мовної ідентичності.

Упродовж років державної незалежності проблема функціонування мов в Україні завжди сприймалася як надзвичайно гостра. При цьому бракувало консенсусу щодо концептуального бачення шляхів розв'язання цієї проблеми. А відтак мовна ситуація перетворилася на статус-кво. А тому й за двадцять шість років мовна ситуація суттєвим чином не змінилася і наразі становить очевидну загрозу внутрішній безпеці держави.

Розв'язання завдання культурного (зокрема й мовного) розвитку українського та кримськотатарського народів, а також формування засад подолання мовно-культурних суперечностей між українським, російським і кримськотатарським народами можливе лише шляхом одночасного визначення: 1) норми культурної соціалізації особи (передусім засобами освіти), 2) можливостей вільного культурного збагачення особи завдяки засвоєнню нею культурних здобутків інших народів, зокрема шляхом вивчення інших мов.

Тільки визначена в такий спосіб норма мовно-культурної соціалізації (за наявності можливості засвоювати культурні надбання інших народів) уможливлуватиме чітке розуміння громадськістю засад державної мовної політики. А отже, сприятиме й урегулюванню мовно-культурного конфлікту в Україні. Натомість, без об'єктивного нормативного визначення мовно-культурної соціалізації (передусім у сфері освіти та виховання) в мовно-культурній поведінці домінуватимуть мінливі й невинуваті (з огляду на їхню суперечливість і конфліктогенність) очікування, а отже, й мовне протистояння в Україні залишатиметься нерегульованим і проявлятиметься в політичному житті.

Висновки до другого розділу

Мовна ситуація в Україні впродовж тривалого часу є досить неоднозначною. На це впливає велика кількість факторів як соціальних, та і психологічних.

У ході дослідження ми з'ясували, що існує багато методів вивчення мовного питання. Загалом ці методи запозичені із соціології.

Найчастіше використовують при дослідженні мовного питання анкетування, особисті інтерв'ю. Але також були застосовані біографічні та когортні (поколінні) методи аналізу результатів сучасних досліджень, спостереження.

Були проведені дослідження, що охоплювати ціннісні, ідеологічні складові задля формування національної й мовної ідентичності, в яких розглядається питання як змінювалась ситуація функціонування української та російської мови за останні десятиліття в моніторингових загальнонаціональних дослідженнях мовної ситуації.

За результатами моніторингового аналізу можна зробити висновки, що поширення україномовних практик за роки незалежності, за даними моніторингових опитувань, не значно, але відбулося, проте міжрегіональна диференціація мовних практик у сім'ях не тільки не зменшилася, а й дещо зросла.

Беручи до уваги міжпоколінні зміни мови спілкування в сім'ї в регіональному вимірі, то ми помітили, що скорочується частка виключно україномовних сімей в даний період в областях Півдня та Південного Сходу. У цих же регіонах збільшилася частка тих, хто переважно розмовляє російською мовою.

Проте, беручи до уваги центральний та західний регіон, то ми бачимо, що за останні 4-5 років зросла кількість населення, що спілкується українською мовою.

Отже, проаналізувавши, як змінювалась мовна ситуація в незалежній Україні, ми бачимо, що радикальних змін мовних практик у жодній сфері не відбулось. Усе це говорить про те, що просто надіятись на те, що після здобуття Україною незалежності й україномовне спілкування автоматично відродиться – немає достатніх підстав. Всупереч процесам деукраїнізації й русифікації мовних практик все одно відбулось проголошення української мови єдиною державною в «Законі про мову» Української РСР та Конституції України, відбулась українізація галузі освіти та засобів масової інформації, та інших кампаній на захист української мови. Усе ж потрібно шукати нові підходи до розв'язання проблеми скорочення українських мовних практик і посилення міжрегіональної мовної диференціації в Україні.

Щодо українського соціуму та вирішення мовного питання в Україні, то тільки визначена норма мовно-культурної соціалізації (за наявності можливості засвоювати культурні надбання інших народів) уможливлуватиме чітке розуміння громадськістю засад державної мовної політики. А отже, сприятиме й урегулюванню мовно-культурного конфлікту в Україні. Натомість, без об'єктивного нормативного визначення мовно-культурної соціалізації (передусім у сфері освіти та виховання) в мовно-культурній поведінці домінуватимуть мінливі й невиправдані (з огляду на їхню суперечливість і конфліктогенність) очікування, а отже, й мовне протистояння в Україні залишатиметься неврегульованим і проявлятиметься в політичному житті.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ЗМІНИ МОВНИХ ПРАКТИК СТУДЕНТІВ

3.1. Методичні особливості дослідження: чинники зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва

Проблемна ситуація:

У студентів, що переїжджають до інших регіонів на навчання, часто відбувається зміна мовних практик. У даній програмі соціологічного дослідження ми спробуємо з'ясувати, які чинники на це впливають.

Емпіричним об'єктом виступають студенти вищих навчальних закладів м. Києва.

Предметом дослідження є чинники зміни мовних практик студентів.

Мета дослідження – провести пілотажне соціологічне дослідження для визначення чинників зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва.

Завдання дослідження:

1. Розробити інструментарій пілотажного дослідження;
2. Перевірити інструментарій дослідження чинників зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва;
3. На основі проведених інтерв'ю перевірити гіпотези дослідження та описати способи вирішення можливих конфліктних ситуацій.
4. З'ясувати чинник зміни мовних практик студентів.

Теоретична інтерпретація понять дослідження

Студентство – соціальна група, що складається з молоді, яка навчається у вищих навчальних закладах. Істотна соціальна риса студентства - його близькість за характером діяльності, інтересам орієнтацій до соціальної групи інтелігенції, фахівців.

Двомовність (білінгвізм) — соціально-мовна ситуація, яка склалася у суспільстві, за якою співіснують та взаємодіють дві мови у межах одної

спільноти. Людина, яка використовує в різних ситуаціях спілкування різні мовні системи, — двомовна (білінгв), а сукупність таких умінь називають двомовністю (білінгвізмом).

Соціальна адаптація - пристосування особистості або соціальної групи до суспільного середовища, в ході якого узгоджуються вимоги й очікування суб'єктів, які беруть у ньому участь.

Ціннісні орієнтації - ідеологічні, політичні, моральні, естетичні та інші оцінювання суб'єктом навколишньої дійсності та орієнтації в ній; *ціннісні орієнтації* формуються під час засвоєння соціального досвіду і виявляються у цілях, переконаннях, інтересах.

Національна ідентичність – поняття, що може мати індивідуальні та колективні форми, характеризує відчуття належності до певної національної спільноти, внаслідок існування спільної історичної пам'яті, емоційних зв'язків з батьківщиною, спільності основних компонентів культури, що, зазвичай, виявляється у солідарності з членами цієї спільноти. До факторів, які забезпечують та підсилюють *національну ідентичність* відносять державотворення, військову мобілізацію, релігію, мову, історію.

Соціальне сприйняття - сприйняття, спрямованість і спосіб якого визначається оточуючими людьми та суспільством в цілому. Зокрема, це сприйняття, спрямоване на створення уявлення про себе, інших людей, соціальних групах і соціальних явищах.

Комунікація – це процес, який передбачає обмін інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між декількома особами, використання вербальних і невербальних засобів з метою передачі та одержання інформації.

Емпірична інтерпретація понять

Студентство

- Найчастіше вік від 17 до 23 років
- Наявність студентського квитка

- вибір закладу освіти та форми навчання
- здобуття певного освітньо-кваліфікаційного рівня

Мова

- засіб комунікації

Двомовність (білінгвізм)

- рівноцінне вживання двох мов

Гіпотетичні чинники соціальної адаптації студентів

- вік
- стать
- місце народження
- релігійність
- національність
- мова

Ціннісні орієнтації

- Ієрархія важливості загальнолюдських цінностей (сім'я, політика, нація, релігія, друзі, навчання, хобі, робота)

Національна ідентичність

- Визнання належності до національної спільноти
- Ототожнення себе з певною нацією

Соціальне сприйняття

- Сприйняття себе соціумом
- Думка інших

Комунікація

- Мова
- Жести
- Передача інформації
- Отримання інформації

В ході дослідження я висунула п'ять робочих **гіпотез дослідження**:

- 1) Зазвичай у колі друзів та із сім'єю студенти спілкуються різними мовами. У сімейному колі переважає українська мова спілкування, а в колі друзів – російська.
- 2) Студенти у повсякденному житті змінюють мову спілкування залежно від ситуації у зв'язку з тим, що їх співрозмовник вищий за соціальним статусом, тому студентам доводиться підлаштовуватись.
- 3) Більшість студентів вважають, що після Євромайдану збільшилось використання української мови в повсякденному житті.
- 4) Студенти не підтримують закон про встановлення квот на використання української мови на телебаченні, і звикли дивитись закордонні фільми в російському перекладі.
- 5) В офісному середовищі основна мова спілкування – російська.

Планування пілотажного етапу дослідження

Цей етап необхідний для проведення комплексного соціологічного дослідження чинників зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва.

Саме в пілотажному дослідженні візьмуть участь 68 респондентів. В даному дослідженні я намагатимусь виявити всі чинники зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва.

Студенти матимуть одну вікову категорію – 17-23 роки, і однією з умов виступатиме факт, що до вступу до університету вони проживали не в Києві. В дослідженні братимусь участь студенти НТУУ «КПІ ім. І. Сікорського» (37 респондентів) та КНУ ім. Т. Шевченка (31 респондент).

Методика соціологічного дослідження

У даному соціологічному дослідженні буде використовуватись онлайн опитування (зокрема анкетування), як метод збору соціологічних даних.

Обґрунтування вибірки дослідження

Об'єкт вибірки – студенти, що приїхали до Києва з різних куточків України з метою здобути освіту.

Генеральна сукупність даного дослідження – студенти НТУУ «КПІ ім. І. Сікорського» та КНУ ім. Т. Шевченка.

Вибіркова сукупність – 68 респондентів.

Основа вибірки – контактні дані (номери телефонів, посилання в соціальних мережах) студентів НТУУ «КПІ ім. І. Сікорського» та КНУ ім. Т. Шевченка. Ці дані я можу отримати методом снігової кулі.

Одиниці спостереження - частка відібраних з генеральної сукупності студентів, що навчаються в Києві.

3.2 Способи визначення чинників зміни мовних практик на прикладі вищих навчальних закладів м. Києва

В ході своєї роботи я провела пілотажне дослідження. Мені вдалося опитати 68 респондентів – студентів, що приїхали до Києва з різних куточків України.

Гіпотеза №1 – Зазвичай у колі друзів та із сім'єю студенти спілкуються різними мовами. У сімейному колі переважає українська мова спілкування, а в колі друзів – російська.

В результаті дослідження було з'ясовано, що студенти обирають різну мову для спілкування залежно від ситуації. Так, наприклад, в повсякденному житті частка студентів, яка спілкується українською та російською мовою рівна. Проте, коли студенти знаходяться в колі друзів чи в сім'ї, то відповіді різняться. В сімейному колі студенти спілкуються переважно українською мовою та суржиком. В колі друзів найбільша частка студентів спілкується суржиком, проте майже порівну розділились відповіді стосовно використання української та російської мови.

Тобто, наша гіпотеза підтверджується, адже залежно від ситуацій студенти змінюють мову спілкування.

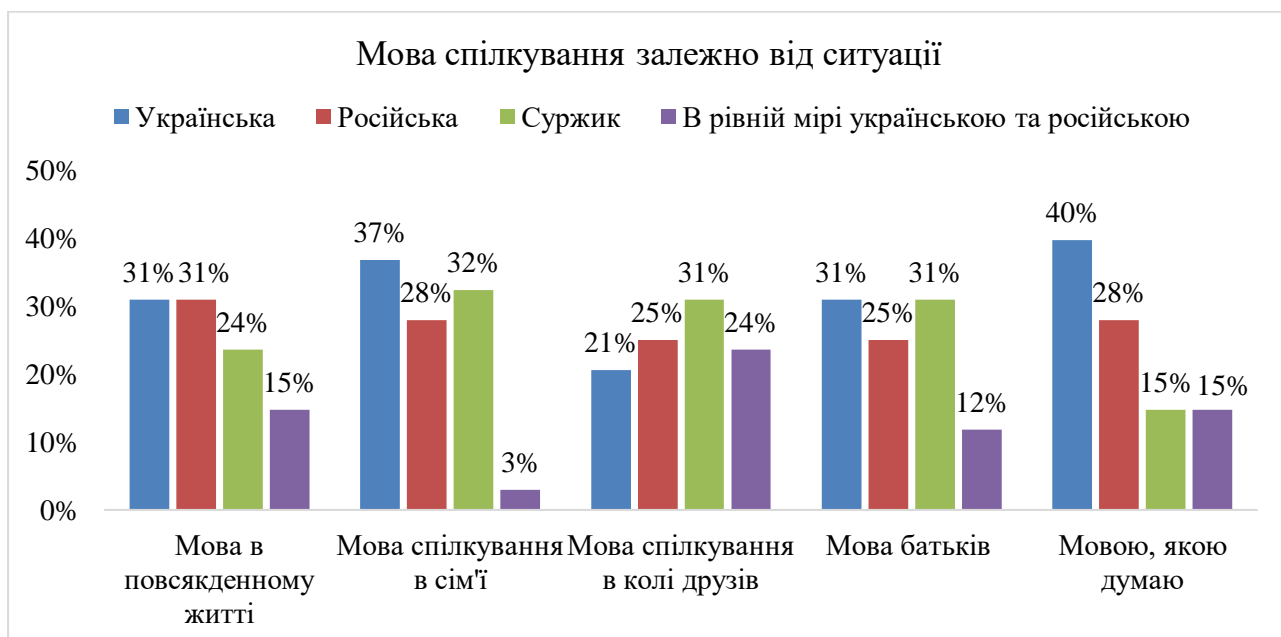

Рис. 3.1 Мова спілкування студентів залежно від ситуації

Отже, спираючись на дані дослідження, можна зробити висновки, білінгвізм в Україні процвітає та студенти користуються обома мовами. Але інколи доводиться нехтувати рідною мовою через певні фактори, що впливають на соціальну ідентичність студентів. І є, звісно, молодь, яка міцно стоїть на своєму.

Гіпотеза №2 – Студенти у повсякденному житті змінюють мову спілкування залежно від ситуації у зв'язку з тим, що їх співрозмовник вищий за соціальним статусом, тому студентам доводиться підлаштовуватись.

Рис. 3.2 Чи доводилось студентам змінювати мову спілкування залежно від ситуації

Результати проведених інтерв'ю дають змогу говорити про те, що переважна частина студентів, вимушена переходити на іншу мову, залежно від ситуацій. Серед основних причин було те, що співрозмовник не розумів студентів, а також через те, що співрозмовник був вищим за соціальним статусом. Отже, гіпотеза частково підтверджена.

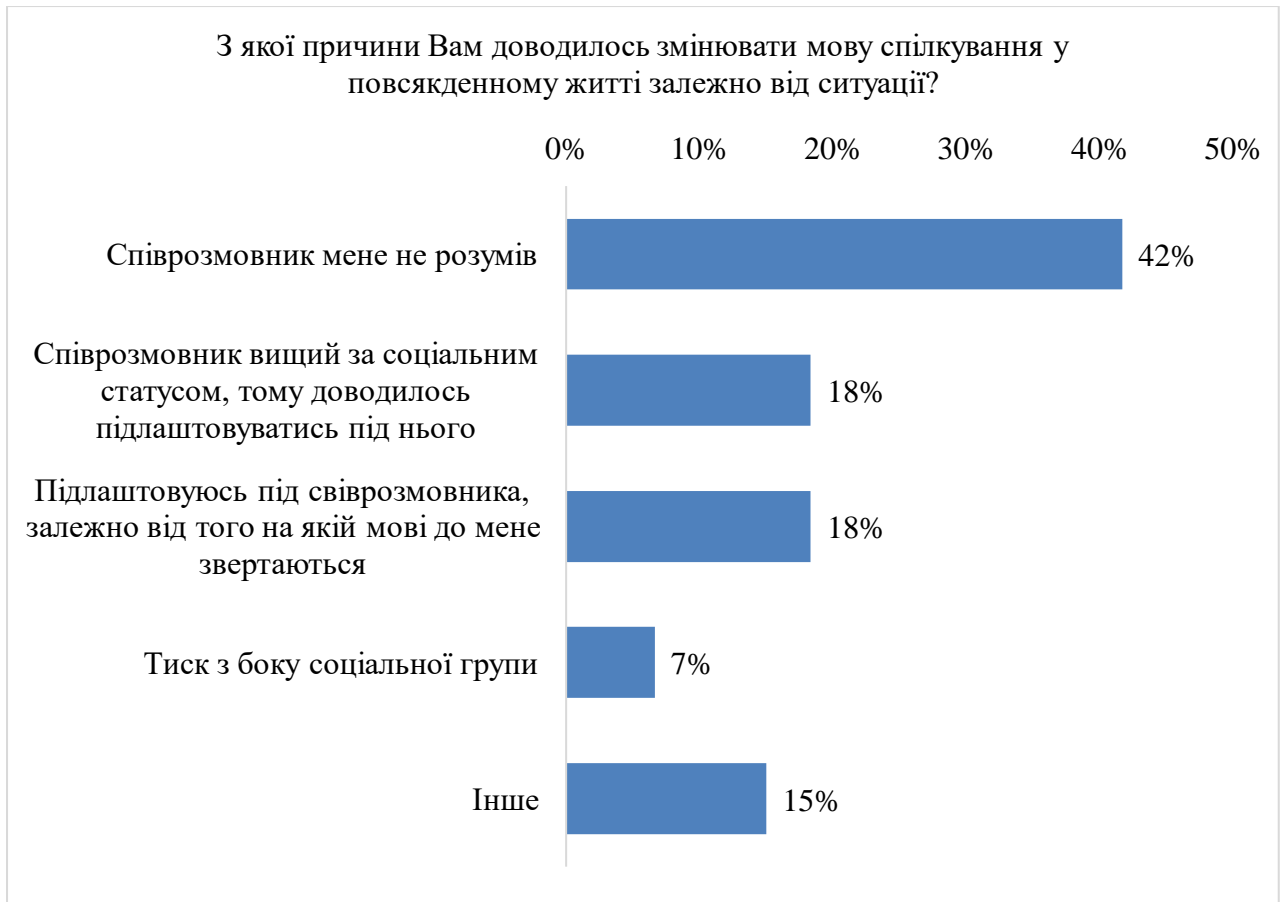

Рис. 3.3. Причини зміни мови спілкування залежно від ситуації

Гіпотеза №3 – Більшість студентів вважають, що після Євромайдану збільшилось використання української мови в повсякденному житті.

Рис. 3.4 Вплив Євромайдану на використання української мови

Отже, як видно з результатів, 54% опитаних вважають, що події на Майдані а також початок війни на Донбасі посприяли тому, що збільшилось використання української мови в повсякденному житті. Тому наша гіпотеза підтверджується.

Гіпотеза №4 – Студенти не підтримують закон про встановлення квот на використання української мови на телебаченні, і звикли дивитись закордонні фільми в російському перекладі.

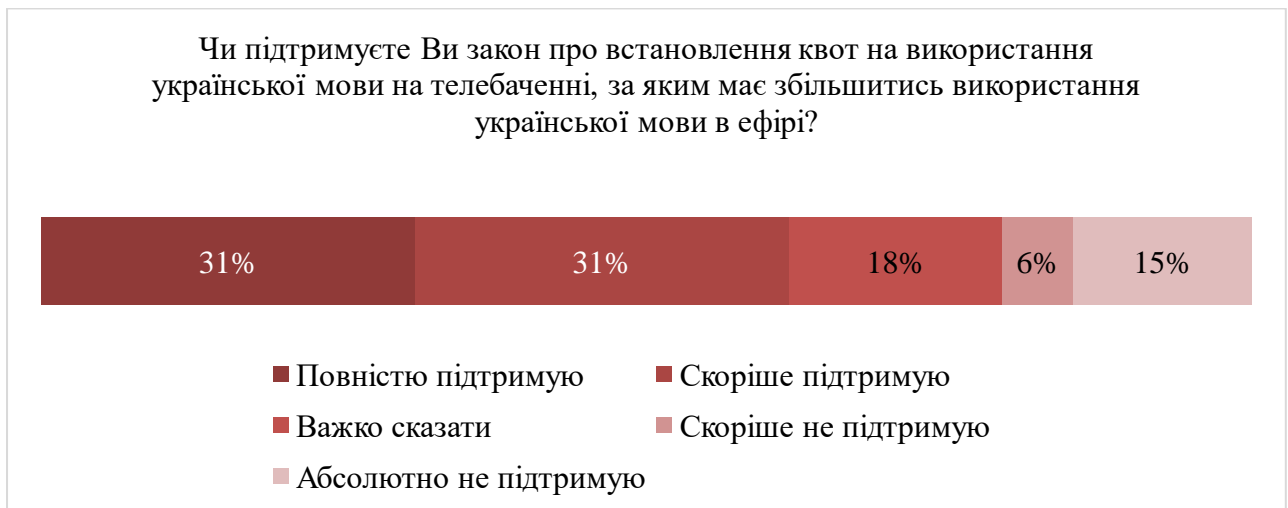

Рис. 3.5 Ставлення до закону про встановлення квот на використання української мови на телебаченні

Несподівано для мене, проте 62% студентів підтримують закон про встановлення квот на використання української мови на телебаченні, за яким має збільшитись використання української мови в ефірі.

Незважаючи на те, що студенти бажають спілкуватися вільною мовою, яку вони самі обирають, при цьому вони не проти дивитись телебачення українською мовою.

Ще одною несподіванкою та інсайтом для мене особисто став той факт, що якщо у студентів є вибір, то вони будуть дивитись зарубіжні фільми українською мовою. При цьому частка студентів для яких мова не має різниці, а

також тих, що будуть дивитись російською майже збігаються (26% і 25% відповідно).

Рис. 3.6 Мова перегляду зарубіжних фільмів

Отже, дана гіпотеза не підтверджена.

Гіпотеза №5 – В офісному середовищі основна мова спілкування – російська.

Отже, серед опитаних 54% працюють.

При цьому серед працюючих студентів в офісному середовищі побутує переважно російська мова (32%). Проте російська та українська мова в рівній мірі використовується також великою часткою респондентів (30%). Цікаве спостереження – суржиком в професійному середовищі не спілкуються.

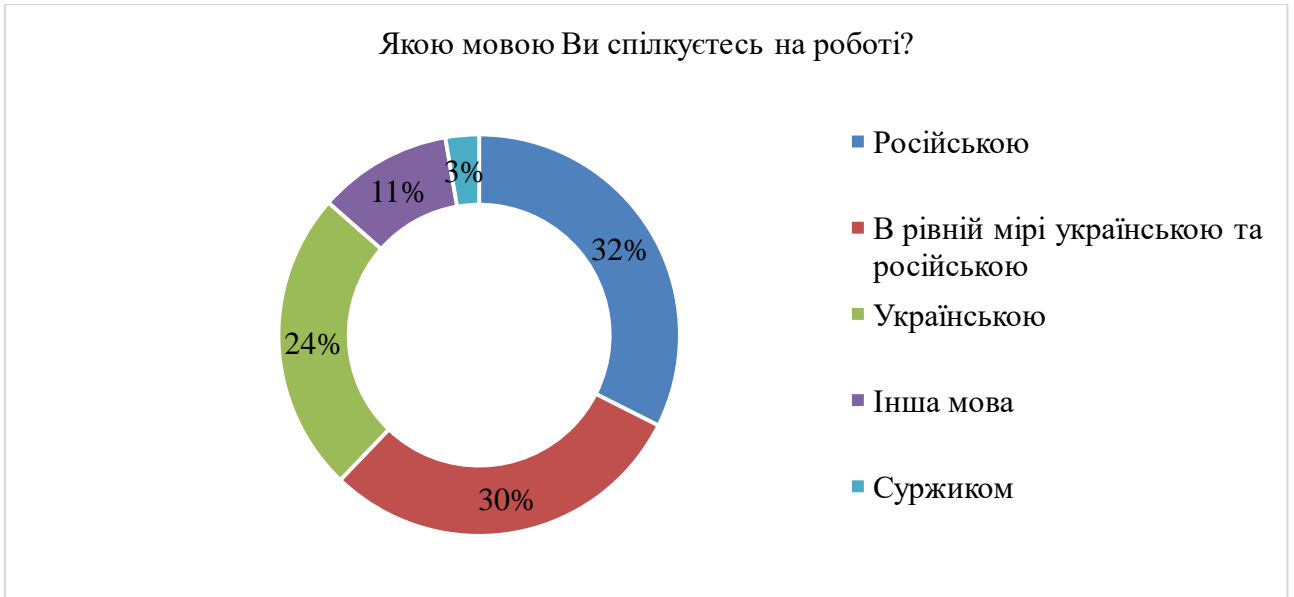

Рис. 3.7 Мова в професійному середовищі

Отже, дана гіпотеза підтверджується.

Висновки до третього розділу

Таким чином я розробила методологію та провела пілотажне соціологічне дослідження чинників зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва. В ході дослідження я висунула п'ять робочих гіпотез, дві з яких підтвердились частково, дві підтвердились повністю, а одна не підтвердилась зовсім.

На основі аналізу отриманих даних я дійшла висновків, що в Україні серед молоді дуже поширений білінгвізм, на що також впливає переїзд з різних регіонів і змішання різних мов. Однак більша частка опитаних студентів в повсякденному житті спілкується українською мовою.

Також я виявила причини переходу на іншу мову спілкування в різних ситуаціях. Основною причиною є те, що співрозмовник не розуміє студентів, а також співрозмовник є вищий за соціальним статусом і тоді опитувані, підпорядковуючись статусній ієрархії, зазначали перехід на мову співрозмовника.

Також усі опитані мною респонденти відзначили, що українська мова в останні роки набула великої популярності. Більше людей почали говорити українською. Насамперед такі зміни відбулися після Євромайдану. Проте студенти підтримують закон встановлення квот на використання української мови в ЗМІ. Медіа, на телебаченні та лідери думок стали розмовляти українською та пропагувати її. З'явилась цікавість до української мови та, можливо, за декілька років проблема двомовності в Україні зникне.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

У першому розділі ми розглядали згадки класиків соціології про мову. Найбільше згадок відзначається про теорію комунікативної дії, в якій мова виступає інструментом. Теорія комунікативної дії є результатом пошуку тих основ, які здатні забезпечити взаєморозуміння та інтеграцію соціальних суб'єктів. Також кожен з перерахованих вище вчених розглядав мову згідно своєї теорії. Ч. Кулі виділяє мову, як спосіб актуалізації людської думки, О. Конт ставить мову поряд такими областями людського життя, як релігія, власність, сім'я, розподіл праці, Е. Дюркгейм розглядає мову в контексті теорії соціальних фактів і соціальних уявлень. Шюц, Бергер, Лукман згадують про мову в соціології знання та соціальній феноменології. В. Лабов уважав мову соціальним інститутом. Радянські соціологи Бахтін і Волошинов найбільше націлені були розкрити соціальне в мові. Штомпка розглядав мову як «інструмент ідей».

Далі ми розглядали молоду науку – соціолінгвістику - галузь знань, що вивчає структуру мови та мовні зміни на основі даних отриманих при дослідженні повсякденного вживання мови. Визначили два рівні соціолінгвістики – мікросоціолінгвістика та макросоціолінгвістика. Кожен з цих рівнів має низку задач, що детально мною описані в другому підрозділі моєї роботи. В підсумку можна сказати, що мікросоціолінгвістика займається радше індивідуальним мовленням у соціальному контексті, а макросоціолінгвістика - групою та її мовою в соціальному контексті.

Основні ідеї, що лягли в основу сучасної соціології чітко сформульовані вже в класичних роботах початку 1960-х років. Найбільш показовими та цікавими є роботи Ч. Фергюсона, Дж. Гамперца, Дж. Фішмана.

Більше уваги я приділила роботі Джошуа Фішмана, який багато займався аспектами білінгвізму та зв'язками з етнічністю.

Ознайомившись із роботами американських учених можна сказати, що вони вже в 1960-70-х роках сформулювали основні ідеї соціолінгвістики, які використовуються й дотепер.

У другому розділі ми розглянули мовну ситуацію в Україні в роки незалежності, мовну динаміку та основні методи дослідження та рекомендації щодо вирішення мовного питання в Україні.

Мовна ситуація в Україні впродовж тривалого часу є досить неоднозначною. На це впливає велика кількість факторів як соціальних, та і психологічних. Були проведені дослідження, що охоплювати ціннісні, ідеологічні складові задля формування національної й мовної ідентичності.

Частково розглядається питання як змінювалась ситуація функціонування української та російської мови за останні десятиліття в моніторингових загальнонаціональних дослідженнях мовної ситуації. Але також були застосовані біографічні та когортні (поколінні) методи аналізу результатів сучасних досліджень.

За результатами моніторингового аналізу можна зробити висновки, що поширення україномовних практик за роки незалежності, за даними моніторингових опитувань, не відбулося, а міжрегіональна диференціація мовних практик у сім'ях не тільки не зменшилася, а й дещо зросла.

Беручи до уваги міжпоколінні зміни мови спілкування в сім'ї в регіональному вимірі, то було з'ясовано, що скоротилася частка україномовних сімей в даний період в областях Півдня та Південного Сходу. У цих же регіонах найбільше зросла частка тих, хто розмовляє переважно російською мовою.

Отже, проаналізувавши, як змінювалась мовна ситуація в незалежній Україні, ми бачимо показує, що ґрунтовного відображення мовних практик у жодній сфері не відбулось. Усе це говорить про те, що просто надіятись на те, що після здобуття Україною незалежності й україномовне спілкування автоматично відродиться – не має достатніх підстав. Всупереч процесам

деукраїнізації й русифікації мовних практик все одно відбулось проголошення української мови єдиною державною в «Законі про мову» Української РСР та Конституції України, відбулась українізація галузі освіти та засобів масової інформації, та інших кампаній на захист української мови. Усе ж потрібно шукати нові підходи до розв'язання проблеми скорочення українських мовних практик і посилення міжрегіональної мовної диференціації в Україні.

Щодо українського соціуму та вирішення мовного питання в Україні, то тільки визначена норма мовно-культурної соціалізації (за наявності можливості засвоювати культурні надбання інших народів) уможливлуватиме чітке розуміння громадськістю засад державної мовної політики. А отже, сприятиме й урегулюванню мовно-культурного конфлікту в Україні. Натомість, без об'єктивного нормативного визначення мовно-культурної соціалізації (передусім у сфері освіти та виховання) в мовно-культурній поведінці домінуватимуть мінливі й невиправдані (з огляду на їхню суперечливість і конфліктогенність) очікування, а отже, й мовне протистояння в Україні залишатиметься неврегульованим і проявлятиметься в політичному житті.

Таким чином я розробила методологію та провела пілотажне соціологічне дослідження чинників зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва. В ході дослідження я висунула п'ять робочих гіпотез, дві з яких підтвердились частково, дві підтвердились повністю, а одна не підтвердилась зовсім.

На основі аналізу отриманих даних я дійшла висновків, що в Україні серед молоді дуже поширений білінгвізм, на що також впливає переїзд з різних регіонів і змішання різних мов. Однак, що порадувало, що більша частка студентів в повсякденному житті спілкується українською мовою.

Також я виявили причини переходу на іншу мову спілкування в різних ситуаціях. Основною причиною є те, що співрозмовник не розуміє студентів, а також співрозмовник є вищий за соціальним статусом і тоді ми підпорядковуємось статусній ієрархії і переходимо на мову співрозмовника.

Також усі опитані мною респонденти відзначили, що українська мова в останні роки набула великої популярності. Більше людей почали говорити українською. Насамперед такі зміни відбулися після Євромайдану. Проте студенти підтримують закон встановлення квот на використання української мови в ЗМІ. Медіа, на телебаченні та лідери думок стали розмовляти українською та пропагувати її. З'явилась цікавість до української мови та, можливо, за декілька років проблема двомовності в Україні зникне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию. Спб.: Алетейя, 2000.
2. Алпатов В.Н. Волошинов, Бахтин и лингвистика. М.: Языки славянских культур, 2005.
3. Арон Р. Этапи розвитку соціологічної думки. М., 1993. С. 116.
4. Барт Р. Война языков // Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М., 1989. С. 535-541.
5. Барт Р. Нулевая степень письма // Семиотика / Сб. пер. под ред. Степанова Ю.С. М., 1983. С. 306-349.
6. Барт Р. Разделение языков // Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М., 1989. С. 519-535.
7. Бергер П. Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: Медиум, 1995.
8. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия, контроль / Перевод с англ. – СПб, 2002.
9. Бернштейн В. Клас, коди та керування. Т. I. Теоретичні дослідження до соціології мови. Лондон: Рутледж. 2003
10. Блумер Г. Общество как символическая интеракция // Современная зарубежная социальная психология. М., 1984.
11. Бурдые П. О производстве и воспроизводстве легитимного языка// Электронный источник: «Отечественные записки». 2005. № 2. Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/?numid=23&article=1040#s;>
12. Бурдые П. Различения. Социальная критика суждения. Экономическая социология. Т. 6. 2005. № 3. Электронный источник: «Экономика. Социология. Менеджмент». Режим доступа: [http://ecsoc.msses.ru.;](http://ecsoc.msses.ru;)
13. Бурдые П. Социальное пространство и генезис классов // Бурдые П. Социология политики. М, 1993. С. 55-79.

14. Бурдьє П. Социальное пространство и символическая власть// Бурдьє П. Начала. М., 1994. С. 181-207
15. Вахтин Н. Б. Социолінгвістика и социология языка [Текст]/ Н. Б. Вахтин, Е. В. Головкин. – Санкт-Петербург: Издательский центр «Гуманитарная академия», 2004
16. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии // Добренчиков В.И. (ред.) Западно-европейская социология XIX – начала XX веков: тексты. М.: Наука, 1996.
17. Вебер М. Основные социологические понятия // М. Вебер. Избранные произведения: пер. с нем. М.: Прогресс, 1990.
18. Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз) К., 2009
19. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. М., 2005. С. 28
20. Гоффман И. Представление себя другим в повседневной жизни: пер. с англ. М.: КАНОН-ПРЕСС, 2000.
21. Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука. Мн.; М., 2000.
22. Дризде Т. М. Язык и социальная психология / Т. М. Дризде – М.: Высшая школа, 1980.
23. Дюркгейм Е. Элементарні форми релігійного життя. Тотемічна система Австралії // Релігія і суспільство. Хрестоматія / Упоряд. В.І. Гараджа, Е.Д. Руткевич. М., 1996. С. 111 – 145
24. Залізник Г. М. Чинники національно-патріотичної орієнтації молоді Києва. – Київ, 2003.
25. Лабов В. Соціальна стратифікація англійської мови в Нью-Йорку. Друге видання. Кембридж, 2006. С. 11

26. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте // Новое в лингвистике. Вып. УП. Социолингвистика. М.: Прогресс, 1975. С. 96-181
27. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М.: Гнозис, 1992.
28. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2
29. Масенко Л. Мова і політика – 2-ге вид., доп. [Текст] / Л. Масенко. – К.: Соняшник, 2004
30. Мілрой Л. Лінгвістичні зміни, соціальна мережа та динамічна інновація / Мілрой Л., Мілрой Дж. // Енергетична лінгвістика. 1985. № 21. С. 339-384; Мілрой Л. Соціальна мережа та соціальний клас: до інтегрованої соціолінгвістичної моделі / Мілрой Л.
31. Моніторинг стану української мови (Інфографія) // Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/attisle/devrand/read/33472>
32. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики [Текст]/ Л. П. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005.
33. Парсонс Т. К общей теории действия. Социальная система // Ионин Л.Г. Осипов Г.В. (сост.) История буржуазной социологии первой половины XX века. М.: Наука, 1979. С. 167–248.
34. Парсонс Т. О структуре социального действия. М.: Академический проект, 2000.
35. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем // Современная западная теоретическая социология. М.: ИНИОН РАН, 1994. С. 462–478.
36. Парсонс Т. Современное состояние и перспективы систематической теории в социологии // Современная западная теоретическая социология. М.: ИНИОН РАН, 1994. С. 15–52.

37. Прибиткова І. У пошуках нових ідентичностей: Україна в етнорегіональному вимірі // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – Київ, 2001.-№3. – С. 64.

38. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Державний комітет статистики України . Електронний ресурс

39. Фішман Дж. Зміна мови в зворотному напрямку: теорія та практика надання допомоги мови, що перебувають під загрозою. Clevedon, Multilingual Matters, 1991.

40. Фішман Дж. Соціолінгвістика: коротке вступне слово, Роулі, Массачусетс: Newbury House, 1970.

41. Фішман Дж. Соціологія мови: міждисциплінарний соціальний підхід до мови в суспільстві, Роулі, Массачусетс: Newbury House, 1972.

42. Фромм Э. Анатомия человеческой драматургии / Перевод с англ. – М., 1994

43. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие: пер. с нем. СПб.: Наука, 2000.

44. Хабермас Ю. Отношения между системой и жизненным миром в условиях позднего капитализма // THESIS. Весна 1993. Т. 1. Вып. 2. С. 123–136.

45. Хабермас Ю. Публичное пространство и политическая публичность. Биографические корни двух мыслительных мотивов // Между натурализмом и религией. Философские статьи / пер. с нем. М.Б. Скуратова. М.: Весь мир, 2011. С. 15–26.

46. Хабермас: лекция о жизненном мире // Эксперт. 2009 // http://www.russia.ru/video/nauka_habermas/.

47. Хаймс Д. Х. Этнография речи [Текст]/ Д. Х. Хаймс. – М., 1975.

48. Хомский Н. Язык и мышление [Текст]/ Н. Хомский. – М., 1972.

49. Швейцер А. Д. Современная социолінгвістика: Теорія, проблеми, методи [Текст]/ А. Д. Швейцер. – М.: Наука, 1976
50. Штомпка П. Язык - інструмент ідей // Штомпка П. Соціологія. Аналіз сучасного суспільства. М., 2010. С. 303-307
51. Шульга О.М. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом, Київ, 2008
52. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуаціях білінгвізму [Текст]/ Н. П. Шумарова. – К.: Вид/центр КДЛУ, 2000.
53. Яка мова для Вас є рідною? (Динаміка, 2006-2008) // Центр Разумкова (Електронний ресурс). – Режим доступу: www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=290
54. Яковлева О. Мовна компетенція студентства та мовна ситуація в українських ВНЗ у контексті наближення України до Європейського освітнього простору [Текст]/ О. Яковлева // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис / МОН України. АПН України, Ін-т вищої освіти України, Вид. «Педагогічна преса». – 2010. - №4.
55. Кулик В. Мовна політика України: дії влади, думки громадян. Розшифровка запису лекції 08.09.10 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.polit.ua/lectures/2010/11/09/kulik.htm>

ДОДАТКИ

Додаток №1: Анкета

Тема: Чинники зміни мовних практик студентів на прикладі закладів вищої освіти м. Києва

АНКЕТА СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь в повсякденному житті?
 - 1) Українською
 - 2) Російською
 - 3) В рівній мірі українською та російською
 - 4) Суржиком
 - 5) Інша мова
2. Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь в сім'ї?
 - 1) Українською
 - 2) Російською
 - 3) В рівній мірі українською та російською
 - 4) Суржиком
 - 5) Інша мова
3. Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь в колі друзів?
 - 1) Українською
 - 2) Російською
 - 3) В рівній мірі українською та російською
 - 4) Суржиком
 - 5) Інша мова
4. Якою мовою переважно спілкуються Ваші батьки?
 - 1) Українською
 - 2) Російською
 - 3) В рівній мірі українською та російською
 - 4) Суржиком

- 5) Інша мова
5. На якій мові проходило навчання в Вашій школі?
 - 1) Українською
 - 2) Російською
 - 3) В рівній мірі українською та російською
 - 4) Суржиком
 - 5) Інша мова
6. Якою мовою Ви зазвичай думаєте?
 - 1) Українською
 - 2) Російською
 - 3) В рівній мірі українською та російською
 - 4) Суржиком
 - 5) Інша мова
7. Як давно Ви переїхали до Києва?
 - 1) Менше 1 року тому
 - 2) 1-3 роки
 - 3) 3-5 років тому
 - 4) Більше 5 років тому
8. Чи доводиться Вам у повсякденному житті змінювати мову спілкування залежно від ситуації (з української на російську, і навпаки)?
 - 1) Так, часто
 - 2) Дуже рідко
 - 3) Ні, ніколи (перехід до питання 10)
9. З якої причини Вам доводилось змінювати мову спілкування у повсякденному житті залежно від ситуації?
 - 1) Співрозмовник мене не розумів
 - 2) Співрозмовник вищий за соціальним статусом, тому доводилось підлаштовуватись під нього
 - 3) Тиск з боку соціальної групи

4) Інше

10. Чи стикнулися Ви з незручностями в спілкуванні, коли переїхали до Києва?

1) Так

2) Ні (перехід до питання 12)

3) Важко сказати (перехід до питання 12)

11. З якими саме труднощами чи незручностями в спілкуванні Ви стикнулися, коли переїхали до Києва?

12. Якби зараз проходив Всеукраїнський перепис населення, яку мову Ви б назвали рідною?

1) Українську

2) Російську

3) Важко сказати

13. Чи вважаєте Ви, що використання української мови збільшилося від початку Євромайдану та війни на Донбасі?

1) Повністю згоден

2) Скоріше згоден

3) Важко сказати

4) Скоріше не згоден

5) Повністю не згоден

14. Чи підтримуєте Ви закон про встановлення квот на використання української мови на телебаченні, за яким має збільшитись використання української мови в ефірі?

1) Повністю підтримую

2) Скоріше підтримую

3) Важко сказати

4) Скоріше не підтримую

5) Абсолютно не підтримую

15. Якщо у Вас є вибір, то в якому перекладі Ви будете переглядати зарубіжні фільми?

- 1) В основному українською
- 2) В основному російською
- 3) Немає різниці
- 4) Мовою оригіналу

16. Чи працюєте Ви на даний момент (часткова зайнятість, повна зайнятість)?

- 1) Так
- 2) Ні (перехід до питання 18)

17. Якою мовою Ви спілкуєтесь на роботі?

- 1) Українською
- 2) Російською
- 3) В рівній мірі українською та російською
- 4) Суржиком
- 5) Інша мова

18. Чи плануєте Ви після закінчення університету залишатися проживати в Києві?

- 1) Так
- 2) Ні

19. Скільки Вам повних років?

20. Укажіть Вашу стать

- 1) Жіноча
- 2) Чоловіча

21. В якій області Ви проживали до вступу до університету?

22. Які заходи на Вашу думку, можуть сприяти популяризації рідної мови?